

Esimene

Lojuste kasvataja

ja

rohitseja

ehf

õpetus, kuidas karjaloomade pidaja oma loomi kasvatama ja
õpetatud arsti abi puudusel rohitsema peab.

Wälja annud

J. Liw.

Cartus.

Schnakenburg'i trükk ja kulu.

1880.

Esimene

Lojuste kasvataja

ja

rohitseja

ehf

õpetus, kuidas karjaloomade pidaja oma loomi kasvatama ja
õpetatud arsti abi puudusel rohitsema peab.

Wälja annub

J. Piiw.

Cartus.

Schnatenburg'i trüff ja tulu.

1880.

Zensuri poolest lubatud. — Tallinnas, 8. Aprillil 1880.

ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu

95 836

Gesõna.

Armsjad sõbrad!

Sarnast raamatut, nagu käes olem, on meie maa-rahwale küll hädaste tarwis, ning pidime kawa sellest ilma olema, kuni esiteks „Põllumehe ait“ wälja tuli, kelle abiga juba mõnda wäikest puudust loomade arstimises ära wõisime aidata, ning oleks soowimise wäärt, et see raamat juba igas majas leida oleks. Müüd aga olen üht suuremat raamatukest walmistanud, kus rohkem haigusi, selgemat haiguse tundmist, kui ka rohkem rohtusi leida on. Oleme suurema ja targema loomade arstijate poolt suure suu ja lahlise kõrwadega sarnast suuremat ja weel täielikumat „weiste arstimise raamatut“ ootnud, aga ilma asjata. Sellepärast ärgu antagu mull jüiks, et ma nii ehk nii, ja mitte paremaste ja targemaste ei ole teinud, kui kuulus lojuste arst Kohlwes tegi; sest kes teise wigasi oskab ülesarutada, see on laisk, kui ta ise mitte paremaste ei ole teinud. Esimene raamat on nii, teine wõib, kui aeg ja asi annab, ka parem saada. Senniks palun sellega leppida, ja omi loomi selle raamatu järele arstida, kelle järele loomad heal ja osawal toimetamise korral wistist paranema saawad. Rohtusi on weel rohkem, mis selles ehk teises haiguses aitawad, aga ka haiguste juures nimetatud rohud saawad aitama. Neid rohtusi wõib igast apteegist saada.

Eootuses, et selle raamatufesega esiotsa rahul saate olema, saan ma nädalate ehk kuude jookssul sarnast raamatut ka „hobuste kasvatamise ja rohitsemise,“ kui ka „lammaste kasvatamise ja rohitsemise“ üle väljaandma. —

Jõgewestes,
18. Weebruari 1880.

Wäljaandja.

Sisekord.

I. Lojuste (weiste) kasvatamine, hoidmine ja toitmine

Suurema weiste tallitamine 11

II. Weiste kehapealised tõbed.

1.	Basillate suu- kääsnad	15
2.	Kahtifid hambad	15
3.	Keele- haavamine.	16
4.	Silma- haigused.	16
5.	Sarwede mahamurdmine.	17
6.	Kõrwa usfid	17
7.	Paiised kõrwades	18
8.	Kaela paistetud ja muud kaela wiad	18
9.	Põlwe kääsn	19
10.	Pind jalas	20
11.	Orgats- liikme nikastus	20
12.	Orgats-lohu wiga	21
13.	Sõra tõbi	21
14.	Salgade sõtku tõbi	23
15.	Waglad	23
16.	Rinna- ehk piha- rabandus	24
17.	Puufade nikastus ehk rabandus	25
18.	Haawad	26

19. Paistetusjed	28
20. Paised	29
21. Käsnad	30
22. Udara paistetus	30
23. Nijade haamad	31
24. Verehüpsmine	31
25. Sfle = ðerumine	32
26. Kärna tõbi	32
27. Saba tõbi	35
28. Waffate kärna tõbi	35

III. Weiste seespidised haigusjed.

29. Låbijooks (paasandus)	36
30. Ummustuse tõbi	37
31. Punane west (Were kusmine)	38
32. Selja = were = jooks	39
33. Puhutus	40

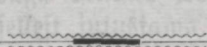
Weel mõni sõna sellest.

34. Rawandus	43
35. Naha = põletif	44
36. Kopsu tõha	45
37. Kolla tõbi	45
38. Pea = aju = põletif	47
39. Neerude = põletif	48
40. Kõhu = põletif	48
41. Abi kihwti ja kihwtise rohu sõõmise wastu	48
42. Ülelitig sõõmine	49
43. Zårelsinuituse abiks	49
44. Prantsuse tõbi	50
45. Soolde = usfid	50
46. Nõrmude haigusjed	50
47. Kiwi = tõbed	51
48. Kuse = toru mädanemine	52
49. Keele = wåhja = tõbi	52
50. Suu = määtus (Suu = läpastus)	53
51. Kopsu = tõbi, kopsu läpastus, kopsu = wåht ehk kopsu = põletif	54
52. Põrna = põletif	56

L i s a.

	Lehet.
Zuhatus sūdame = tufsumise tundmiselle	58
Zuhatus were = lassmiselle	59
Zuhatus naritse = panemisele	60
Were-foone haavamine	61
Täide ärahävitamine	62
Kurja kärblaste kaitsemine	62
Abi kui lehmad piima kätte ei anna	63
Abi weniva piima vastu	63

10	Die deutsche Sprache
20	Die deutsche Grammatik
30	Die deutsche Orthographie
40	Die deutsche Prosodie
50	Die deutsche Poesie
60	Die deutsche Historie
70	Die deutsche Geographie
80	Die deutsche Naturgeschichte
90	Die deutsche Kunstgeschichte
100	Die deutsche Literaturgeschichte

Sojuste (weiste) kasvatamine, hoidmine ja toitmine.

Häid piima-, kui ka liha=lehmi ja -härgi soovib küll igaüks eneselle saada, aga et selle juures palju teada, tähele panna ja teha on, seda ei tea väga mitmed veel mitte. Sellepärast pean kõige tarvilikumat sellest jutustama.

Hea weiste kasvatamiseks on kõige esite häid sugu=pullisi paaritamiseks tarvis, kelle tarvilikumad omadused kõige esite üles peame märkima.

Misjugune karu lehmale ehk pullil on, on peaaegu üks-puha. Selle vastu peab heal pullil olema lühike ja paks pea, ilusad, wigata, teravad läikivad silmad, lai ots, tugewad laiad sarwed, pikkad lontis kõrwad, tugew ja lihaw kael, lai rind, tugewad pihad, tugewad aga mitte pikkad jalad, pikk keha ja õige selg, tugewad ja lihawad puusad, jämedad tagumised jalad, pikk saba, ja lahke, elaw käik. Pull peab ka kaunis suur ja wähemalt kolm aastat wana olema, kui teda paaritamiseks tarwitatakse.

Wasikate walitamine, seda üles tahetakse kasvatada, peab järgmise arwu järele sündima. Lehmadest, kes ka kaunis toitmisel, ehk heal karjasmaal mitte rammusad ei ole, aga siiski palju ja wägewat piima annawad, saawad lehm=wasikad, aga lehmadest, mis õige tugewad, ja hästi ja head piima annawad, härg= ehk pull=wasikad kasvatamiseks wõetud. Uega mill wasikas on sündinud, ei ole selle juures mitte tarwis tähele panna; kes siin aega arwab, peab sagedaste kõlbmata wasikaid kaswa=

tamiseks jätma. Peale selle ei wõi lehma mitte enne kolmandamat aastat pulliga mitte paaritada, sest et selle läbi lehma kasu finni saaks jääma.

„Lehm lüpsab suust,“ ja „kana muneb nokast,“ ütleb wana sõna. Kes juba wasikaid hea ja paraja toiduga ei toida ja kaswata, ei wõi ka häid lehmi ega härgi loota. See olgu esimene ning wiimne, ja sellepärast see kõige ülem ja tähele panemise wäärilijem mõte.

Wasikaid, keda üleskaswatada tahetakse, peab kohe lehmade juurest iseäranis paika, ehk küll sennasamasse lähedalle, pantama, et lehm teda mitte taga ei nõua, ja oma söömist järele ei jätta. Kui wasikad saakswad ema juure prii imemise peale jäetud, ja kahe wõi kolme nädala pärast jälle ära wõetud, siis oleks nende joomine väga raske harjutada, ning lehma lüpsmisega ka palju halwem kui ülemal nimetud kohe ära wõerutamise korral. Ka saaks wasika ihaldus ema järele teda kõhnaaks tegema, ja palju aega wõtma, kunni ta jälle wana olemisele saaks.

Esimest piima, mis lehmast lüpsetakse, ei tohita mitte ärawisata, waid peab seda wasikalle juua antama, sest et see wasika terwist finnitab, ja sellepärast kui rohuks tuleb arwata.

Wasikas peab neli nädalat piimaga, nii soojalt kui lehmast tuleb, joodetud saama. Peale selle aja wõib juba ärakooritud, natukene hapumat piima temale anda, siiski esiootsa natukene soojemaks teha, ning sellkombel harjutada, kunni pärast päris külmalt kätte wõib anda. Haput piima rammusemaks teha, wõib selle juure natukene ruffi jahu segada; weel parem on aga, kui ruffi jahudest kaunis paks puder saab keedetud ja sellest igakord natukene jooma sisse segatud. Siiski ei wõi mitte palju niisugust putru walnis keeta, sest et ta ruttu hapuks lähäb, soojas rutem kui külma käes. Selle jooma juures wõib wasikat juba pikkamisi peenikese hea heinte söömisele harjutada. Sööb ta heinu juba kaunis hästi, siis jätetakse piima andmist maha ja antakse üksi weel haput piima-seent jahudega, ehk ka wedelat putru senna juure.

Sellkombel peab wasikat neli kuud laudas toidetama, ja peale selle aja hea karjasmaale lastama. Enne kui see sünnib, tehakse hästi, kui wasikat mõni aeg heinte kõrwal laudas wärskel rohuga söödetakse, et teda loomulikult wärskel rohu-söömisele harjutada; selle läbi saab karjasmaa wasikalle väga kosutaw ja hea

olema. Dn aga selle wastu head toitu küllalt, et terve esimene aasta läbi wafikat laudas wõib sööta, siis on see väga hea, sest et wafikate wälja ajamine, esimesel aastal just sell ajal sünnib, mill kõige rohkem kärblasi, parmuši, kihulasi, ja mutikaid, ning muid söödikuid wäljas on, mis wafika noore termiselle väga kahjulikud on ja teda kängu ning kõhnaks kisuwad. Dn wafikas sügisel sündinud ja on temal kewade parajal karja metsa ajamise ajal paras wanadus, siis wõib teda tõiste loomadega kasulikult metsa ajada.

Kaswatamise ajal on tarwis wafikat puhtalt ning kuiwa hõlgede (põhu) peal hoida. Misjuguft ja kui palju toitu temale järestikku peab antama, ei wõi üleüldse siin mitte nimetada, ja seaduseks ette panna, sest et mitmesuguse maa, kliima ning muu asjade läbi rohi ja rohu kaswamine ka mitmesugune ja mitmet moodi on. Kunagi aga ei tohita wafikat esimesel aastal hõlgedega waid aga üksi heintega toita; sest et hõlgedel mitte parajat toidu rammu ei ole, ja nad sellepärast wafikalle ka mitte parajat jõudu ei anna. Sünnib aga heinte puudus wafikalle hõlgi andma, siis peab aga jälle enam wilja-üwa juure wõetud saama, mis hõlgedelle tarwilikku toidu rammu juure lisab; ka on järgmised kaswud väga soowitawad wafika lauda toidud: mitmetsugu lehma-naerid, kõik kapsta sugud, kõige enam weel kartohwlid. Kartohwlite üle on aga nii palju tarwis juure lisada, et neid mitte toorelt ei maksa anda, mis mitte palju rammu ei anna; aga feedetud ja katki tambitud annawad nad väga kasutawat toitu.

Mõnes paigas antakse wafikatele nõndanimetatud aurutust; selle juures on tarwis tähele panna, et seda mitte kuumalt ette ei anta, kus juures wafikad otsegu ülespuhutud saawad, nad kõhnaks jääwad aga keha poolest tublid näitawad, neil karwad wälja langewad, ja mõnikord neil keha üleüldse korpa ehk kõoma (kärna) lähäb.

Suurema weiste tallitamine.

Kus weisid hõlgedega toidetatakse, seal oleks küll kasulik, e hõlgi pisut heintega segatakse, sest loom saab seda hea meelega

sööma. Muidugi mõista, ei ole siin mitte pittki hõlgi ega heinu mõteldud. Pittad hõled peakfiwad ühes heintega segamine äksliteks lõigatud, ja sellkombel loomadelle ette antud saama. Saab see segatus küna ehk muu anuma sees, kust weised sööwad, weel weega niisutatud ja jahudega läbi segatud, siis sööb loom seda kõige paremalt. Ka on väga soovitam, et see, kellel hästi kartohwliid on, neid loomadelle annab; neid peab ärafeedetama ja katki tambitama, siis sellest pakjust pudrust, kui palju võimalik, weega segatama, et sellest wedel puder saab, ja seda siis peenikeseks tehtud heina- ja hõle-segatusele peale kallatama. Ka võib kartohwli-, kapsta, elaja-naeri- ja muud sarnast feedetud putru ilma hõlgedeta weistele joomaks kui ka söömaks anda, mida loomad sugugi ei saa põlgama, waid selle juures hästi kosuma. Weel enam siis, kui wilja-iwa ka sekka saab segatud. Lehmad saawad head piima ja hästi wõid andma, ning härjad saawad tugewaks tõusma. Kui elajad laudas peawad olema, siis on kõwaste selle peale waadata, et nad ikka ja alati parajas kiiwas seiswad, ning mitte ummukses ei ole, waid ikka wärsket õhku saawad. Väga kasulik on ka, et loomad, kui võimalik, iga nädal paar korda suetud ja puhastatud saawad. Loomad peawad ka, iga päaw kord laudast wäljalastud saama, mis nende terwiselle väga suureks kasuks tuleb.

Suwel palawal ajal peawad loomade laudad, hästi wilud peetud saama, et nad võimalikult hästi kärblaste ja muu sarnaste söödikute eest hoitud saawad. Kuna lauda ukseid pääwa ajal kinni peawad olema, siis peawad nad ööse lahti jätama, muidugi mõista, üksi suwel ja mitte talwel. Talwel võib see ümberpöördud olla, nii et pehme ilmadega lauda ukseid keskpääwa ümber alati lahti aga külmaga ja öösel alati kinni peawad seisma. Mõnes paigas pannakse ka suwe ajal, kus lauda ukseid ja aknad kinni peawad olema, niisugused peenikesed traat-wörgud ukse kui ka aknate ette, et kurjad kärblased ja muud sarnased loomad mitte sisse ei pease.

Wärsket rohtu, olgu ta ristikhein ehk muu haljas rohi, kellega loomi laudas tahetakse sööta, peab pääwal wähemalt kaks korda niidetama, ja kuhugi wilusse laiali lautatama. Ühes hunikus ehk ka muidu pakjult koos lähaks ta tulistama ja siis ka tihwtiseks, ning tooks selle läbi loomade terwiselle suurt kahju.

Üleüldse on söötmise juures kõik tarwis hoolega tähele panna ja teha, mis mõistus nõuab ja jõuud kannab.

Midaagi ei ole loomadelle kahjulikum, kui tulistanud ehk ka looma sõnniku wingu sees niiskeks läinud hein, nimelt see, mis loomade lauda peal on, kus lagi kõik sõnniku auru läbi lasseb. Selle läbi mõivad haigused tõusta, mis looma tapawad ehk sagedaste wäga raskest arstida on.

En heina sisse-wedamise ajal wihmane ehk ka muudu liig niiske ilm, siis on wäga kasulik ehk küll natukene raske, et heina ümberjäetakse, see on, et teda teise koha peale, ehk ka senna samaasse ümbertõstetakse. Selle tõstmise järele ei saa hein enam tulistama minema. Kui teda aga mitte võimalik ümbersegada ei ole, siis on wäga kasulik, niijugust heina soolase weega ülewalatud loomadelle ette anda, ehk ka muudu peenikest soola peale raputada.

Kus liig weised karjamaad on, nii et weid alati peal seisab, on soowitaw ja kasulik, kui loomadelle kuiwas laudas kuiwa toitu ette antakse. Ei ole aga mitte võimalik niijugusel korral kuiwas laudas kuiwa toitu anda, siis oleks wäga soowida, et iga weisele nädalal kaks korda järgmist pulwrit sisse antakse:

Punast entsiani juurt, kadaka marju, kumbgist üks pool naela; (peeneks tõugatud ja läbi segatud).

Sellest pulwrist saab täiskaswanud weisel kaks loodi, poole toobi weega segatud, sisse antud; kahe aastaselle antakse sellest pulwrist poolteist ja ühe aastase wafikalle üks loot weega sisse.

Lehmad ei wiska küll poegi mitte nii sagedaste kui mädad, mõlematel aga tulewad õnnetused ühte wiisi, see on, kui lehmad sügisel hilja, ehk kewadel wara, kui hall weel mitte ära ei ole sulanud karjasmaale saawad aetud; ehk kui üks kandja ehk ramm lehm teisest lehmast tõugatud ehk püstud saab, ehk kui wafikas lehma sees mitte õigetpidi ei ole, ja kui lehmad karjasmaa loitudes kummi mauni wee sees seisma peawad ja ennast jelleläbi külmetawad.

Mõnes paigas on pruugitaw, elajaid talwe ajal kaewu künna juure jooma ajada. Kui nad nii lämmast (palawast), tõsusest laudast tulewad, ja jääkülma wett peawad jooma, siis saawad nad kahetõttelt külmetama, eesvalt wälimise ehk ilmaõhu, teiselt külma wee läbi seestpoolt, nii et nad sellkombel üle

kõige keha värisewad. Niisugusel korral ei wõi neid mitte koke, waid enne kui nad jahtunud on, joota, neid ka mitte, kui nad joodetud on, koke lauta ajada, waid enne natukene aega wäljas jalutada lasta, kuni nad natukene leigemaks on läinud.

Rasked sünnitused ehk poegimised tulewad selle läbi, kui wafikas lemmas mitte nõnda ei ole, kuidas ta loomulikult olema peab, ja abi selle wastu on minu „Hobuste kaswatamise, ja rohitemise“ raamatus leida. Siiski on see ka mõnes asjas teifiti, nimelt saab poegimise ajal mõnikord ematus wälja litjutud. Seda peab, kes niisuguse asjadega ümber ostab käija, jälle tagasi sisse litsuma; peaks ta aga mitte puhast olema, waid kellegiga koos, siis peab ta enne leige weega ära pestama ja siis tegema kuidas üeldud. Seesama saab peale selle waluga jälle wäljalitjutud, sellepärast peab eest kinni hoitama, kuni walu hoog möödab ja ta jälle sisse tagasi jääb. Kui need järelwalud wäga häkilised ja rohked on, siis keedetakse kaks head piutäit kummelid ühe poole toobi wee sees, selgitakse seda ära ja antakse seda lehmale leigelt sisse, selle järele walud wähenewad.

Sääranis kahjulik loomale on wee puudus ehk ka halwa wee joomine karjasmaal seiswast porilompidest, sest selle läbi woiwad, kuidas tähele on pantud, hakkajad haigused, nimelt „põrna põletik“ ja „kopsu töbi“ tõusta. Mõnel kohal on joomise paif karjasmaalt kaugel, nii et elajad kuuma ilmaga senna ei suuda minna, siis on sarnasel kombel ja ajal tarwis pruugiks teha, ja karjuselle kōwa käft anda, iga pääw kaks korda (enne ja pärast lõunat) elajaid jooma kohale ajada, et see mitte laiskuse pärast tegemata ei jää. Karjasmaade peale, kus wett lähedal ei ole, haugud sisse kaewada, ei ole mitte kõlblif, waid senna peawad, kui kodu kaugemal on, salwe ehk rakkudega kaewud tehtud saama, nii et jänulise loomade sissekukkumist mitte karta ei ole. Ehk küll jootmine kaewudest raskem, on see loomade terwiselle ometigi wäga hea, ja ei ole ka ühtegi haigust karta, mis muidu halwa wee joomise korral wõiks juhtuda.

Nõnda palju jellkorral kaswatamisest. Nüüd aga hakkame haigeid loomi rohitema, ja haigusi korda mööda ette wõtma.

II.

Weiste kehapeafised töbed.

1. Wasikate suu-käsnad.

Need käsnad on weikesed walged paisefesed, mis keele ja furgu-lae külges näha on. Nad tõusewad enamiste wasikatele, kes weel imewad. Nähakse, et üks wasikas enam imeda ei taha, siis on keelt ja suud tarwis tähele panna. Warsti leitakse niijuguseid paisefesi, mida järgmisel wiisil arstida tuleb: wõetakse üks pool kortnat äädikat, üks lusika täis mett, ja üks lood peeneks tõugatud maarjajääb, segatakse seda segamine ning pestakse wasikal, pääwas kolm korda, sellega suud. Ei taha käsnad sellega mitte weel kaduda, siis peab wasikalle, iga pääw kaks korda, iga kord üks pool trahma rabarberi ja kaks trahma magneesiati weega sisse antama, kunni wiga paraneb; aga sku pesemine esimese rohuga ei tohi wiimase rohu pruukimise ajal ka mitte kõrwale jääda.

2. Lahtised hambad.

Kui elajas mitte enam hästi süia ei taha, siis on tarwis, suud ja hambaid hoolega läbi waadata. Leitakse et puremise-(põff)-hambad lahtised on, ehk et esimesed hambad lõnguwad — õige kõwad nad küll ei ole kunagi, waid neid tuntakse alati natukene liikumat — siis wõib neid järgmisel kombel jälle kinnitada: selleks wõetakse kaks loodi maarjajääb, kallatakse kolm loodi keewa wett senna peale ja segatakse seda ümber, kunni maarjajääb ärafulanud, ning lisatakse siis neli loodi wett weel senna juure. Selle wedelikuga saawad hamba higemed mõlemilt poolt pääwal kaks korda määritud, kunni nad jälle kinni jääwad.

3. Keele haavamine.

Kui weised odra-haganate ehk muu sarnase kale toiduga söödetud saavad, siis jääb see sagedaste kortsu sisse, mis taga keele peal on, ja torkab keele liigutamisel nende terawa otsadega keele pealis-naha sisse, et see selle läbi haawa sisse saab. Leitakse nüüd, et loom mitte süia ei taha ja ka ühtegi haiguse märki juus ega muial näha ei ole, siis peab keelt järele vaatama. Leitakse keelt eespool nimetatud kombel haawatud olewat, siis võetakse keele-kortsu wahelt kõik puru hoolega wälja, segatakse kaks lusika täit äädikat ühe lusika täie meega segamine ja määratakse sellest, pääwas kaks korda, keele haawa peale, kurni ta terweks saab.

4. Silma haigused.

Kui looma silm paistetunud on, wett jookseb, ja loom teda kinni hoiab, siis peab haige silma poolt, kaela soonest, kaks naela werd lastama, ja pleiweisjalwi kampusega (ung. alb. Camphor) hõle kõrre pakjusest, pealmist silmalaud, pääwas üks kord, määratama. Dõuseb wiga talwel, kui loom laudas on, siis võib silma sagedaste külma weega pesta, kelle järele haigus kaduma saab. Peaks aga silma muna pimestatud olema, nii et ta walge näitab, see on, kui temal nagu kelme ehk õhuke walge nahk peal näha on, siis on tarwis, nimetatud jalwi, pääwal üks kord, nii kawa peale määrada, kurni nahk silma nägemise eest ärataub. On wiga teise looma tõukamise ehk pusklemise läbi tõusnud, siis võib üksi jalwi pruukida, aga were lastmine võib kõrwale jääda.

Saab loom kuirwa haganate ehk heintega toidetud, siis juhtub sagedaste et sealt mõni puru silma lähäb. Mõnikord jääb ta silma peale nii kinni, et silma-laud seda mitte ära ei jõua ajada ehk pühkida. Niisugusel korral pilgutab loom wahepidamata oma wesi silma. Kui seda nähakse, siis peab looma silma nii laiale lahti tehtama, et silma muna täieste näha on. Seal ei leita siis mitte üksi seda puru, waid nähakse ka, et silma

muna mitte enam nii selge ei ole, kuida terve film olema peab. Seda puru wai ohakat, ehk mis seal filma tera peal kõwaste finni on, peab ühe pehme terawa riista abil ettevaatlikult üles-tõstetama ja filmast wälja wõetama; peale selle on filma tarwis mitu korda külma wärskte weega pesta, kuni looma film jälle selgeks ja terweks saab.

5. Sarwede mahamurdmine.

Kui weisel pealmine sarw weri-sarwe pealt ehk ka ühes sellega maha on murtud, siis on tarwis ae-tõrwa selle haige peale määrida, kuni see paraneb.

6. Kõrwa usfid.

Sagedaste nähtakse, et weisid pead raputab, üht ehk teist kõrwa küna ehk seina wastu õerub, ehk jälle tagumise jalaga kaabib; kui selle nähtuse põhja järele otsitakse, ei leita kõrwas muud midagi, kui kärblaste munadest sündinud ussikehi, kes kõrwa naha sees katti on söönud ja selle läbi loomale walu ehk ka sügelemist sünnitanud. Leitakse nüüd niisugusi ussikehi, siis katsetakse neid, nii palju kui võimalik, sealt wälja kiskuda. Peale selle wõetakse üks sulg, kastetakse ta karwane ots tärpentiin-õli sisse ja määratakse sellega haawatud ehk söödud kohtasi. Seda wõib iga päew üks kord, nii kaua teha, kuni söödud kohad terwed on. Peale selle on ka weel tarwis, kõrwa mõni kord läbi otsida, kas weel niisugusi ussikehi seal sees leida on, ja neid warsti wälja puhastada; esimese korraga ei saa nad sagedaste mitte kõik wälja wõetud.

Mõnikord juhtub, et mõni ussike kõrwa sisse on tikkunud ja üksi selle läbi kõditamist sünnitab. Kui seda ussikest mitte wardaga, kelle otsa willad on siutud, wälja ei saa kiskuda, siis

on tarwis kõrwa ülespidi hoida ja wett täis kallata, selle järele usfite warsti wee peale jaab tulema, kust ta kerge wälja on wõtta. Mõnikord juhtub ka, et puru kõrwasse on pudenenud, ja selle läbi loom sügelemist tunneb, siis on jeda tarwis kohe wälja puhastada.

---

7. Paised kõrwades.

Mõnikord tekkiwad weikesed paisikesed kõrwadesse. Juhtub jeda, siis hoiab loom pea ühe külje peal. Kõrwa peab läbi otsitama, ja kui paisikesi näha, siis warda otsa puhast takku (pak-laid) mähitama ja sellega kõrwa ära puhastama; siis aga, kui kõrw puhastatud on, iga pääw sullega tärpentiin-õli peale määrutama, kunni haigus paraneb.

---

8. Naela paistetused ja muud naela wiad.

Naela paistetuse kätte langenud loom jääb kurwaks; sööb esite wähe, ja wiimaks mitte sugugi; hingamine on raske. Loom hakkab kõrisema, mis ikka ja ikka kõwemaks lähäb; suu on kuiv ja kuum, ja naela all, kurgu küljes, on paistetused tunda, mis loomale suurt walu teeb, kui jeda litsutakse. Kui loom juua tahab, siis ei saa tema mitte wett alla neelatada, waid see jookseb ninast tagasi wälja. Ka tuntakse südant kõwaste ja rutuliste pekawat.

Niipea kui niisugusi märkusi näha, peab ühest naela soonest faks naela werd lastama, ja 8 loodi salpeetrit ja 12 loodi klauber-soola peeneks tõugatama ning poole naela meega segatama. Sellest rohust peab haige loomale iga nelja tunni järele üks lusika täis ühe pilpaga keele peale tõmmatama, kus juures looma pea senni ülewal hoitakse, kunni roht alla on neelatud. Peale selle õrutakse üks trahm kampust peeneks ja kallatakse 5 loodi

lina = öli jenna peale, kelle sees kampsus ära saab sulama. Selle rohuga määratakse paistetust kaela all õrnalt päävas kaks korda.

Läheb kõrilemine ja paistetus kõwemaks, siis peab kolmandamal pääwal jälle werd lastama. On haigel loomal weel wõimalik natuke toitu wõtta, siis antagu temale ruffi jahu weega segatud, nõndanimetatud „rokka,“ anumaga ette.

Rõigil loojustel, nii noortel kui ka wanadel, paistetawad ajuti rahud kurgu = sõlme juures nii kõwaste üles, et need hingamist raskendawad ehk keelawad, mis läbi häfiline kõwa kõrilemine tõuseb. Kui mitte aegjaste abi ei saa, siis lähäb asi pahemaks ja lojus wõib pea lämmatuse jurma kätte lõppeda. Selle wastu on heaks rohuks:

Kampus, peeneks tehtud $\frac{1}{4}$ loodi, sulata seda
12 loodi lina = öli sees ära ja sega 4 loodi ära =
lahkuwat salmiat = elu jenna juure.

Sellest rohust peab seda kohta kaela all, kus kurgu sõlm on, nii kaua, pääwa kohta kaks ehk kolm korda õerutama, kummi hingamine kergemaks (lahedamaks) lähäb.

9. Põlwe kaju.

Weiste juures tuleb see haigus sagedam kui hobuste juures ette, sellepärast et weis iga kord ülestõustes ennast esite põlwele peale tuetab, ja ennast siis alles jalgedele peale ülesse ajab. Tuh-
tub nüüd loom wäga kõwa maa ehk kiwi wastu sell kombel oma põlwe ära lööma ehk pörutama, siis tekkib sest niisugune paistetust, mis ennast pärast nagu käsnaks ümber muudab. Seda wõib järgmise rohuga ära kautada:

Spaania kärbsse pulwrit,
Eihworbium = kummu, kumbagist 1 lood,
Dperment, $\frac{1}{2}$ loodi.

Need saawad peeneks tehtud ja siis nendest järgmise asjade abil üks salw tehtud:

tärpentiin = öli 2 loodi,
sea raswa 4 loodi.
(Rõik läbi segada.)

Sellest salwist saab kolm pääwa järestikku, pääwas üks kord, natukene põlwe-käsna peale määritud: selle järele lastakse salwi fenni peal olla, kunni iseenesest maha langeb. Sellega langewad ka karwad sealt kohalt ära. Niipea kui karwad jälle kaewawad, peab salwi uueste peale õerutama, sest et esimese korra järele haigus arwaste paraneb. Mitu korda seda salwi tarwis peale on õeruda, ei wõi siin mitte nimetada, sest et wiga üks kord wisam kui tõine kord on, ja ükskord rutem araparaneb kui teineford.

10. Pind jalas.

On loom naela, pindu ehk muud sellejarnast terawat asja jala sisse ajanud, siis peab seda ettewaatlikult wäljatõmmatama, ja haawa weel laiemaks tehtama; siis walatakse natukene wiina haawa sisse, pannakse kuiwi takusi tema peale, siutakse mähk-mega ümbert kiinni, et siis ühtegi puru ega muud wõerast asja sisse ei saa minna, ning tehakse seda nii kaua, kunni haigus paraneb. Weel parem on kui igapäaw terpentiin-õli haawa sisse walatakse. On selle wasta jala sisse läinud asi wäljapudenenu, ja juba mäda sünnitanud, mis weel mitte wälja ei ole jooksnud, sest et ta iseenesest wälja jooksta ei saa, siis peab seda pealt nii kinni leigatama, et mäda wälja wõib lasta, ja — kui piinu tükk weel jala sees peaks olema, — seda mõistlikult wälja kiskutama haawa peale terpentiin-õli walatama, ja siis ülemal nimetatud wiisil mähitama ja parandatama.

11. Örgats-liikme rikastamine.

Et hobuste juures seda liiget nii nimetatakse siis ei mõista meie teda siin ka mitte teisiti nimetada. See rikastamine annab ennaft lonkamise ja paistetamise läbi nimetatud liikmes tunda.

Paistetanud liiget peab pääwas kolm künni neli korda, järgmise rohuga pestama, künni haigus ära paraneb:

pleiekstrakti 6 loodi,
kampus-piiritust, 6 loodi,
wett 2 naela.

(Läbi segada.)

Du nifastamine juba wanaks jäänud, siis ei aita see roht mitte palju, siis peab järgmist rohtu pruugitama:

Wõta lina=õli, 12 loodi, sega-ikka ja ikka hästi raputades senna juure:

Witriol=õli, 2 trahma; siis sega peale selle senna juure: wihmaussi=õli, 6 loodi, tärpentiin=õli 2 loodi.

Selle segatusega saab nimetatud liige iga pääw üks kord öerutud.

12. Örgats-lohu wiga.

See töbi tõuseb niisuguste lehma ehk härgadelle, kes muda sees peawad käima, kus juures kiwikesed ehk muud sarnased öerujad asjad örgatsime woltide wahele jääwad ja selle katti öeruwad, mis siis jala kuumaks ja paistetama ajab, nii et loom lonkama hakkab. Et seda wiga parandada, peab jalga kõigest porist ja purust puhastatama ja pääwas mõnikord wiimases tübis nimetatud rohuga pestama.

13. Sõra töbi.

Selle nimega saawad mitmesugused sõra haigused nimetatud. Mõnikord lõhkeb, kui loom karjasmaal käib, sõrg keskelt katti, pori ja liiw lähäb sisse ja loom hakkab lonkama, haaw mädanema. Nähakse et loom lonkab, siis on tarwis jalga läbi-

otsida, ja, kui niisugust sõra haigust näha, siis seda kõigest roojast puhastada, selle järele järgmist rohtu haawa peale walada, kuiwa takku ehk muud sarnast asja senna peale panna, ja seda sidemega kinni kōita. Roht on järgmine:

witriol-õli, maarjajääd kumbagist 1 lood, krüünspanani, $\frac{1}{2}$ loodi.

Kõik peenikeseks pulwriks teha, läbisegada, ja korteni wai naela weega ärafulatada.

On sõrg lõhes määst lahtisöödud, siis on seda tarwis, nii kaugele kui mäda on läinud, ära lõigata, sest et mäda muidu weel rohkem teda lahti sööks ja haigus selle läbi pahem parandada oleks.

Et palawust ja paistetust, mis selle haiguse korral jala sees on, wähendada, peab jala ümber järgmist asja mäbitama: kaks jagu pehmet sawi ja üks jagu wärsket lehma sõnnikut tehakse äädikaga pudru paksumeks, määratakse seda sõrme paksumelt jala peale, ja siutakse kinni, mis, kui seda äädikaga pealt ifka aeg ajalt niiskeks tehakse, 24 tundi peale wõib jääda; peale selle peab mähi ärawõetama, haawa uueste teadawa eespool nimetatud rohuga walatama, natukene takku ja jälle uut sawi ja lehma sõnniku-putru peale pandama, mis niisamnagu enne, toimetada tuleb, kuni haigus paraneb.

Mõnikord sööb mäda sõra-piirdet ehk krooni lahti, siis peab seda nii laialt kui mäda lahti sõõnud, ära lõikama, natukene takku, nimetatud rohuga märjaks tegema, peale pantama, ja jalga teadwal kombel ja teadawa pudruga määratama ja mähkmega kinnikõidetama. Kui jooksjat wett, kelles kõwa põhi, lähedal on, et loomal mitte palju maad minna ei ole, siis ei ole tarwis pudru mähist ümber panna, waid wõib looma kolm korda pääwal wette ajada, ja iga kord pool tundi wee sees seissta lasta. Seda on nimelt siis tarwis, kui haigus suwe kuiwa ja sooja aegadega tõuseb.

Kui haigus selle looma jalgu tekkib, kes laudas wirtsja sees on seisnud, siis peab looma kohe sellest wälja wiidama ja kuiwa põhu peale aetama.

Sagedaste langewad terwed karjad niisuguse haiguse kätte, ka tekkib, nimelt mõnikord, niisugune haigus „suu tõbe“ järele.

14. Jalgade sõtku-tõbi.

Rõwa, kale, ehk kiwise tee peal käies saab jala päff sagedaste nii ära sõtkunud ehk põrutatud, et ta warsti palawaks läheb ja paistetama hakkab. Loom tunneb selle juures walu ja mäda tekkib sõrgade sisse.

Kui loom lonkab, temal jala tall ehk nõndanimetatud päff paistetunud on, ja õige palaw tunda, ja loom ka walu tunneb, kui selle peale litfutakse: niisugusel korral peab mööda läinud tükis nimetatud, lehma sõnniku- ja äädika pakku pudruga mähist päka alla ja ka sõra ümber pantama, ning sidemega kinui köidetama, seda sagedaste äädikuga pealt niisutatama, niipea kui ta kuiwaks hakkab jääma, ehk ka koguni uut putru peale pantama. Selle läbi saab haigus, kui warsti abi sai, ruttu paranema, nii et mõnikord mitte mäda sõra sisse ei saa tekkida. On sull nii palju julgust, et iga haige päka sisse terawa nuaga kats ehk kolm niisugust haawa lõigata, et weri wälja tuleb, siis saab see haigus selle pudrn mähkme abil õige ruttu paranema.

On aga mäda sõra sees, ja mõni jagu sõrga juha lahti söödud, siis peab seda lahtisöödud sõra jagu ära lõigatama, tärpentiin-õli haawa peale walatama ja kuiwa takku sidemega peale pantama, mis nii kaua peal peab seisma, kuni haaw paranenud on. Ei ole mitte tärpentiin-õli saadawal, siis võib selle asemel tinti sisse walada.

Nähakse aga mäda sõra pehmema jau all, siis ei ole mitte tarwis semmi oodata, kuni ta ise hauku sisse teeks, waid peab terawa asjaga hauk mää juure tehtama, seda wäljapigistama ja haawa ülewal nimetatud kombel rohិតetama.

---

15. Waglad.

Need tekkivad enamiste selja peale, kasele poole selja rootsu. Nad on kärese munadest saanud, ning ajawad naha muhku ülesse. Mõnda nendest saab fergelt wäljapigistada, mõnda ei saa aga

mitte muidu, kui peab nuaga hauku, mis juba enne muhu kohal sees on, suuremaks lõigatama, ja siis wakla ehk uksi wäljapi-gistama, haawa sisse tärpentiin-õli walatama, et kärbsed mitte enam senna jõöma ega ka muuema ei lähä. Ei saa aga tärpentiin-õli ehk muud sarnast kõwa rohtu peale walatud, siis munewad kärbsed jälle senna sisse, ning selle järele tekkivad uued waglad, mis loomale wäga juureks waewaks ja piinaks on, mis läbi ka piimgi lehmadest wäheneb.

16. Rinna- ehk piha-rabandus.

Wäga arwa leitakse seda tõbe lehmade juures, seda enam aga töö-härgade ja ka hobuste juures. Seda tuntakse järgmisist märkidest: kui haige loom edasi peab minema, siis wiab ta jalga pärra, ja ei saa sellega mitte nii astuda kui terve jalaga. Peab loom üle ukse paku ehk mujalt üle astuma, siis ei tõsta tema haiget jalga mitte üles, waid wiab teda järele. Et küll seesugust märki ka mõne teise haiguse korral ette tuleb, siis on tarwis, jalga terawaste järele waadata, et selgeste teada saaks, kas mitte mõni teine haigus seal juures tegew ei ole, et loom lenkab. Ei leita aga mingisugust muud põhja, siis peab piha alumist jagu, nimelt eespoolt, kunnri rinnani, järgmise rohuga pääwas üks kord pestama.

Wõetakse üks korter põletatud wiina, sulatatakse pool loodi kumpust selle sees ära, ja walatakse 2 loodi tärpentiin-õli weel juure.

On haige loom kuus pääwa selle rohuga teadawalt kohalt pestud saanud, siis võib 8 pääwa wahet pidada, et näha saaks, kas loom paraneb. Ei parane haigus selle aja sees mitte, siis peab rohtu jälle uueste pruugitama. Peaks aga ometi haigus juba wanaks läinud olema ja see rohi sellepärast mitte aitama, siis ei aita muu nõu, kui peab piha alumise poole peale narit-sed sisse pantama. Niisugusel korral tuleb sagedaste üks kanges-tus-krambi sarnane töbi piha sisse, mis aga järgmise salwiga määrides warsti ära saab paranema:

Wõta: lina=õli, 4 loodi, pääsufese=õli, 1 lood,
kiwi=õli, 3 kwenti, spik=õli, kumbagist 3 loodi,
närwen=õli, wihmausfi=õli, kumbagist 1 lood,
mitriol=õli, 2 kwenti. (Kõik läbi segada).

Seie juure on weel tarwis ütelda, et kui loomal, kuida see talwel enamaste on, pittad karwad on, ja rohi waewalt naha külge puutub, siis on tarwis seda kohta paljaks pügada, et rohtu koha naha peale wõib õeruda, ja karwad mitte pahanduseks ja waemaks ees ei ole.

17. Puusade läbilööb ehk rabandus.

Seda haigust tuntakse enamaste sellest, et loom käimise juures lonkab, selle juures aga jalga julgeste ja otsekoha maha paneb, ja kindsu alumises jaus kui ka jalgades, mitte lonkamise märkisi näha ei ole. Siin ei leita küll mitte lonkamise märki, kui ta nikastamisest j. n. e. on tõusnud. Kui aga loomale rängaste malgaga jenna liikme peale löödud on, ehk mõni teine weisf sarwega teda pussnud on, siis on seda paistetamisest liikmes, tunda, ja näha. Selle tarwis wõta rohtu:

pleickstrakti, 8 loodi,
kampus-piiritust, 4 loodi.
wett 2 naela.
(Kõik läbi segada).

Selle rohuga pestakse paistetanud kohta pääwas kolm korda. On wett lähedal, siis wõib haiget looma wee sisse wedada, mis nii sügaw on, et paistetusesni ulatab, ja pääwas kaks korda, iga kord mitte wähem kui üks weerand tundi, wee sees seissta lasta. Ei ole aga niisugust wett mitte lähedal siis peab sagedaste külma weega aga ka piirituse ja seebiga paistetanud kohta pestama. On puujad juba fangestus=krambi farnase tõbesse löönud, mis selle lonkamise juures kergeste sünnib, siis wõib seda salwiga parandada, mis wiimses tükkis nimetatud on.

Ka siin on tarwis nimetada, et karwad haige koha pealt ara peawad püetud saama, kui rohi aitama peab.

18. Haawad.

Haawad sünniwad, kuidas see trehwap, enamaste ifka tõuka-
mise ehk pusklemise läbi. Tõusku nad kuida tahes, ifka on tar-
wis selle peale waadata, et mäda, mis haawa sisse tekkib lahe-
daste wälja wõib jooksta. Haawad, mis sügawad on, et mäda
mitte hästi wälja ei wõi jooksta, peawad ajuti põhjani lahti
lõigatud saama; ehk tehakse üht wasta-haawa. See sünnib järg-
misel kombel. Ühe sileda wardaga otsitakse haawa sügawus üles,
ja, kui warras enam edasi ei lähä, pöördakse warda ots mis
haawa sees on, wastu nahka üles, siis wõib selle warda otja
kohale terawa nuaga auk sisse lõigata, mis kunni haawani peab
ulatama. Siis keerutatakse talledest üks sigari sarnane aga pit-
kem rull, ning wõietakse siis järgmist rohtu senna sisse.

Wõta: peeneks tõugatud krüümspaani,
mastiks-kummi,
wiirofit,
althee-salwi,
papel-salwi,
loober-õli,
tärpentiin-õli igast kaks loodi.
(Kõik kokku segada.*)

Kui taku rull selle salwiga on määritud, siis aetakse teda
warda abil üks kõi kaks lõigatud ehk wana haawast sisse, wõe-
takse teiselt poolt otjast wälja, nii et mõlemad otjad wälja jää-
wad, aga taku rull lihast läbi on, siis siutakse mõlemad otjad
kinni, et ta mitte haawa seest wälja ei saa tulla, kuhu ta mõ-
neks pääwaks jääb, mis peale ta wälja wõetakse, ning mitte
enam sisse ei panda. Haawa seest wälja jookswat mäda, peab
aga, mitu forda pääwas, ärapestama, ning haawa ifka puhtalt
pidama, mis terweks saamiselle suureks tuuks ja abiks on. Kui
mäda alumise haawa seest wälja jookseb, siis peab aga haawa
puhta külma weega pestama, et ta puhast seisab, siis paraneb
haaw ilma kellegi rohuta iseenejfest.

*) Seda salwi saab ehk ka apteegisti, rohelise terwise salwi nime all.

Niisugused haawad, kus mäda wäljajooksta wõib, ehk need, kus seda wõimalik toimetada, wõivad takkudega, mis teadawa salwiga kokku tehtud, kunni täielise paranemiseni, iga pääw üks kord üle pandud saama, kus juures ikka haaw määst puhastatud peab saama.

Mõnikord ei saa nahk küll mitte katki tõugatud, waid aga liha selle all wõib ärapigistatud olla, mis mädanema hakkab, ja otsegu paine wälja näeb. Kui niisugusel korral, sõrmega wautades, niisugusel kohal mäda tunda, siis peab terawa nuuga senna haaw sisse lõigatama, et mäda hästi lähedaste wälja wõib jooksta. Haawa peale peab aga igapäaw teadawas salwis liutatud takud pantama, ning kinnikõidetama, ja seda niifaua tehtaama kunni haaw terweks saab. Hautu niisuguse paine sisse ei pea kunniagi mitte wäga weikest tehtaama, sest et siis mäda mitte niisuguse haawa seest lähedaste wälja ei saa jooksta, ning ka sagedasste hoopis kinni jääb.

Weiste juures mis karjasmaal käiwad, tekiwad fergeste ussid haawade sisse, mispärast haawa enne, kui salwitud takusi peale tahetakse panna, ära peab puhastatama. Niipea kui haaw salwise takkudega siutud on, ei sigine seal mitte enam ussi, sest et see salw neid mitte sugugi sigineda ei lase.

Kui ühel loomal teise pusklemisest keha sisse niisugune haaw on saanud, et soolikad ehk sififond wäljarajub, siis peab loom maa peale maha pantama, soolikad sisse topitama, ja haab järgmisel kombel kinni nõelutama.

Sämeda nõela pärra tõmmatakse kõwa niit, nõel pistetakse ühe haawa otsa juurest mõlemist haawa äärest nii läbi, et niit mitte üksi nahast, waid ka selle alusest lihast läbi on, tõmmatakse see kokku ja siutakse sõlm ette; siis saab ülejäänud niit maha lõigatud. Urwata kolmeweerand kunni ühe tolli tagant pistetakse jälle nõela ja niidiga läbi, ning siutakse sõlm ette. Sell kombel õmmeldakse haaw kunni teise otsani kinni. Hoolega on aga selle peale waadata, et mitte nõelaga soolikate sisse ei torgata.

Kui haaw sell kombel kinni on õmmeldud wiitakse loom lauta, ning toidetakse teda natukesse rokaga, kunni ta terweks saab. Heinu ega muud sellesarnast pakku toitu ei tohita loomale mitte anda, sest et selle läbi soolikad jämedamaks ehk täis

lähewad, ja haawa lahti ajawad. Ka iwa=jooki (rokka) ei wõi mitte kõhtu täis lasta juua. Haawa ümberkaudust kohta peab, nimelt aga esimeste pääwade sees, nii sagedaste kui aga wõimalik, külma weega pestama, mis läbi mitte üksi haawa palawik ei wähenene, waid ka rohu pruukimist enam enam tarwis ei ole. On haaw paranenud, siis peab nüidi sõlmed kääridega katki lõigatama ja niit wälja tõmmatama.

19. Paistetused.

Paistetused wõiwad, nii hästi sees, kui ka wäljaspidise asjade läbi tõusta. Kui paistetused wäljaspidise asjade läbi on tõusnud, nimelt pusklemise ehk löögi läbi, siis on ta kuum, ja nahk selle peal on väga wenitud (pingul). Mõnikord wõib ka paistetunud kohas, löögi ehk tõukamise ajel tunda. Niisugust paistetust peab sagedaste külma weega walatama, ning mõnikord pääwas, wiina ja seebiga pestama, siis saab haigus warsti wähenema.

Paistetused mis seespidise asjade läbi on tõusnud, on selle wastu külma tunda, ning kui sõrmega peale litsutakse, jääb paistetuse peale sõrmega wajutatud lohk sisse. On paistetused kõwa, ning eespool looma peal, siis peab üht naritsat rinna ette pantama. On aga niisugune paistetused taga pool, siis peab naritsad puusade külge pantama, nimelt senna poole kus haigus on, ning pestakse haiget kohta järgmise rohuga:

kummelid,

papel=lehed,

hundi heina (Wolfskraut),

igast kolm pisut piutait.

Seda feedetakse nelja toobi wee sees, ning pantakse pärast 4 loodi salmiaki senna juure. Naritsad lastakse 12—14 päewa külges olla, ning wõetakse seda siis wälja. Sõrmega wõib aga naritsa kohta iga päew üks kord wajutada, et mäda hästi wälja jookseks.

Lojustelle tekkib ka weel üks teistfugune paistetuse seespidise asjade läbi, mis aga wiimaks määks läheb, mispärast jeda haigust paisjede feltsi arwata tuleb, kellest tulwas tükis saame rääkima.

Niisuguste paistetuste juures annab järgmine rohi head abi: wõetakse 5 ehk 6 toopi heina marju ehk seemneid, mis küni põhjadest j. n. e. saada on, keedetakse neid kase pangi wee sees pehmeks, ning pestakse selle weega haiget kohta nii palawalt kui kasi jeda kannatada wõib.

20. Paisjed.

Lojuste paisjed tekkivad neile enamaste pea ja kaela ümber. Nad tõusewad tõise looma terawa sarwede tõukamise ehk ka mõne rikitud halwa ihu kohtade läbi. Esite nähakse üht tajasst paistetust, mis aegamööda ennast kõrgemalle ajab, ja wiimaks üht ümmargust muhku sünnitab. Need paisjed on kõwad, ning pealt näha otsekui mõned kaswajad; sõrmega litsumise läbi wõib nendes mäda arwast äratunda, siiski ka küll mõnikord. Lähäb niisugune muhk wanaks, siis on selle sees natukene kala-niiska sarnast mäda leida. Sellepärast peab, niipea kui wõimalik, teda lõhki lõigatama, jest et mäda naljalt looma nahast läbi ei pease. Kui paise küll üleüldse kõwa on, siis on tal ometi keffkoht, kus mäda sees tunda. Enne ei ole teda ka mitte tarwis lõhki lõigata, kui temas mäda juba tunda, ehk, kui jeda mitte, siis ometigi arwata on.

Kohe hakatusel, kui niisugust tajasst paistetust tunda on, peab jeda kohta paljaks püetama, ja sedasama kohta, mõnikord pääwas hani- ehk sia raswaga õerutama, kelle läbi mäda rutem saab auduma, ning paiset jellkombel warasemalt lahti tegema. Haut peab kaunis suureks tehtama, nii et ta mitte jälle kinni ei jää, ning mää wäljajooksmist ei takista, ja jesseläbi mõnda teist paiset ei sünnita. Niisugust paiset on aga tarwis pääwas üksford soolweega puhtaks pesta, siis saab ta iseenesest paranema.

Seesugused paisjed wõiwad ka teise ihu kohtade peale tõusta, mida aga jelljamal kombel tarwis arstida on.

21. Käsnaad.

Käsnaafi on kahte sugu, nimelt: kuiwad ja märjad käsnaad. Kuiwad käsnaad on järgmisel kombel ferged ära arstida: Kõwa niidiga siutakse käsnaad, kõwaste ligi ihu, ümbert kinni; siis saawad nad iseenejefst ära kuiwama ja maha pudenema. Märjad käsnaad kaswawad ajuti poole kana muna suuruseks; nad on werised näha ja on naha aluse lihaga kokku kaswanud. Neid peab terawa nuuga äralõigatama, haawasi tulise rauaga põletatama, ja kui põlenud koorik ära on pudenenud, haawa pääwas üks kord kustutamata lubjaga üle puistatama, kinni ta paraneb. Suhtuwad käsnaad liigete peale tekkunud olema, siis peab neid lõigates väga ettewaatlik oldama, et jatkude tinnitust mitte ei trehwata, ja selleläbi loomale suurt wiga ei tehta.

22. Udara paistetud.

Poegimise ajal ehk kohe peale selle, paistetawad lehmadel sagedaste udarad üles, ja selle sisse tekkiwad kõwad tükid. Nii-sugusel korral peab udarat, niikaugese kui paistetud ulatab, iga pääw järgmise rohuga õerutama, ja piima kolm korda pääwas wälja lüpfetama:

Wõta: althee salwi
loorbeer-õli kumbagist 4 loodi.
(Kõik läbi segada.)

Ajuti paistetab üks ehk mitu nisa udara külges üles. Need peawad siis, pääwas kaks korda, selle salwiga wõietud saama, aga siiski on tarwis piima nisadest wälja tõmmata, muidu ummistawad piima sooned ära, ja lehmad ei anna pärast mitte enam piima.

23. Nisade haawad.

Mõnikord lõowad nisad ümbert ringi ragelema, et haawad sünniwad. Niisugusel korral peawad nisad igakord peale lüpsmise, bleiweis-salwiga wõietud saama, mispeale haawad warsti paranewad. Mõne lehma nisadelle tekkib üks paks koorik ümber, mis pääwas faks korda althee-salwiga määritud peab saama, kunni ta ära kaub; ka peab, olgu see kui walus tahes, piim wäljalüpstud saama, sest et piim muudu hoopis ära saaks kaduma.

24. Werelüpsmine.

See wõib kas üleliia were, ehk ka selle läbi tulla, et lüpsmise juures nisad wäga palju wenitatud saawad, mis läbi mõned weresoonekesed katkewad. Selle sees jooksew weri ühendab ennast piimaga ja teeb selle punaseks. Enamaste kestab seejugune werelüpsmine wäga kaua, sest et igakordse lüpsmise juures katkenud piima-sooned jälle lahtikistud saawad.

Sünnib werelüpsmine ülearu were läbi, siis peab loomal 2 naela werd kaela soonest lastama. Et aga õiget märki mitte ei ole, et werelüpsmine ülearu werest tõusnud on, siis on ikka soowitaw, et werd lastud saaks, sest et see niisugusel korral uialgi kahjulik ei ole.

Peale selle peab terve nisade piima ijaararis, ehk hea piima jekka, aga werist piima kas maha, ehk mõne tõise anuma sisse lüpsutama, aga mitte tõise hea piima jekka, sest et see seda ära saaks rikkuma ja kõlbmataks tegema. Ka peab piima haigist nisadest õrnalt wälja lüpsutama, sest et kõwaste kiskudes were soonekesed jälle ajatud saaksiwad.

Mjuti paistetab ka üks ehk teine nisa üles, ning selle sees sünniwad weikesed paised. Kui need lõhkewad, siis nähakse werd ja mäda piima sees, selle wastu midagi teha ei wõi, waid peab ikka edasi, ehk küll isepaika lüpsutama, sest et niisugused paised nisade sees kõige halvemad asjad on, selle läbi nisad ära wõiwad kuiwada, et ilmaški enam piima ei saa andma.

25. Iffe-õerumine.

Saab ikete läbi ühe winhärja kael katti nühitud, siis peab härja kunni täielise parandamise ehk terweksaamiseni tööst lahti jäetama, sest et töö läbi kael ikka jälle uueste katti saaks õerunud, ning paranemine palju aega võtaks. Selle juures pruugi rohuks:

bleiekrakti 4 loodi,
top. atsisinat ehk piiritust 8 loodi,
wett 1 nael.

Sega kõik kokku ja niisuta sellega haawa, pääwaks kaks kunni kolm korda, kunni ta terweks on saanud.

Ujuti tekkib selle koha peale, kus ifked seisawad, üks paistetis, mis mõnikord kõwa, aga ka mõnikord pehme tunda on. On üks niisugune paistetis ümmargune ja kõrge, ja ühel pool kaela, siis peab seda lahti lõigatama, et mäda ehk see pruunikas kollane wedelik wälja wõib jooksta. Muid ei pea mitte väga weike olema, sest et ta muidu pealt finni kaswaks aga mäda weel sisse jääks. Ka peaw haab päewas mõnikord joolweega puhastatud saama.

Niisuste haawade juures hoidku igaüks selle eest, et mitte ühtegi salwi ehk muud raswast wõi wägewat asja nende arstimiseks ei jaa pruugitud, sest siis saawad nad väga pahaks minema, ja väga raskest arstida olema.

26. Kärna tõbi.

Kärna ehk sügelemise tõbi tõuseb wana loomade juures nälgast hukkalaanud toidust, ja ka külgehakkamisest. Wastate juures aga tõuseb niisugune haigus, kui neile auutatud sooja toitu antakse, ehk ka nälja pärast. Ka tõuseb wana kui ka noore loomadelle haigus, soo-heintest; sellepärast on enne rohitemist, kõige nende asjade eest looma tarwis hoida ja ka teada, misuguse asja läbi haigus tulnud.

On kärnad wana loomale kasinast ja kõhnast toidust tõusnud, siis peab temale jälle, rohkem ja paremat toitu antama, temale ka pääwas kaks korda järgmisest pulwrist, üks lusika täis, sööma peale puistatama:

kollast weewelt, 8 loodi,
punast entsiani juurt,
kadaka marju, kumbagist 6 loodi.
(Kõik pulwriks tõugata, ja läbi segada.)

Kui seda pulwrit mõni päaw juba pruugitud on, siis peawad loomal kõik kohad, kus kärnafi leida, järgmise salwiga õerutud ehk määritud saama.

punast weewelt,
salpeetrit, igast 4 loodi.
(Mõlemad pulwriks tõugata ja
ühe poole naela lina-õliga wede-
laks salwiks teha.)

Seda salwi peab kolmandamal päawal leige lahelisega (lipega) jälle pealt ära pestama. Peaks aga siis weel kärnafi peale tekkima, võib seda salwi weel tõine kord peale määrida.

On kärnad huffaläinud halvast toidust tulnud, siis peab seda niipalju kui võimalik, paremema toiduga segatama, ehk weel parem, seda halwa toitu ei sugugi enam antama, ja loomale iga päew faks korda üks piutäis järgmisest pulbrist jööma peale puistatama:

kollast weewelt,
rawanduse kiwi, kumbagist 6 loodi,
punast entsiani juurt,
kadaka marju, kumbagist 4 loodi.
(Kõik peenikeseks pulwriks tõugatud ja
läbi segatud.)

Kärnased kohad saawad ülemal nimetatud wiisil arstitud.

Ujuti on kärnad väga wiisad ja rasked arstida, siis on tarwis üht naritsjat rinna ette panna, ja kummagi puusa külge üht, mida 12—14 päawa sees võib lasta olla, mis peale nad wälja wõetakse.

Riipea kui ühel loomal kärnafi näha fse olewat, peab teda koge teistest ära lahutatama ja iseäranis paika pantama, et haigus mitte tõiste külge ei haffa, kelle juures väga hoolas peab oldama. Seft kui ühes laudas mõnel loomal juba kärnad külges on, saawad nad ka peagi teiste külge haffama, ning on siis oma hooletuse pärast rasked arstida.

Mõnikord saab selle haiguse juures loomadelle werd lastud; seda aga ei ole mitte tarwis, sest et ta koguni loomuse wastane on. Kui aga loom hästi ja head toitu on saanud, kehast tugew on, ja teada, et haigus mitte teisest loomast temale külge hakanud ei ole, temal aga siiski niisugused sügelised ehk kärnad on, siis on arwata, et nad higistamisest on tulnud. Niisugusel korral peab haigel loomal 2 naela werd kaela soonest lastama, üht naritsad ninna ette pantama, ja kärnade peale eespool nimetatud salwi määratama, seda kolme päewa pärast lipega jälle ärapestama.

Poole teise kummi kahe aastase wasikalle antakse pool osa eespool nimetatud pulwrist tuttawal kombel toiduga sisse.

On wasikatel auutatud toidu läbi kärnad tõusnud, siis peab neile pääwas ükskord järgmisel kombel üks pulwer weega sisse antama:

weewli lille, 2 loodi,

salpeetrit, 3 loodi.

(Peenikeseks pulwriks tõugatud,
ja 10 ühesuuruse jausse jautatud.)

On wasikas neist pulwrikest kuus tükki juba saanud, siis peab teda eespool nimetatud salwiga õerutama, ja seda kolme päewa pärast jälle leige wee ja seebiga ära pestama. On wasikas aga huffaläinud toidu ehk toidu puuduse pärast kärnaseks saanud, siis saab temale iga päew üks kord, üks lood järgmisest pulwrist söömaga sisse antud.

bleiekstrakti 4 loodi,

weewli lille,

rawanduse kiwi (Spiesglanz), kumbagist 6 trahma,

punast entsiani-juurt,

kadaka marju, kumbagist 1 lood.

(Peeneks tõugata ja kofku segada.)

Huffaläinud, ehk halwa toitu ei tohita mitte enam anda, waid head rammusat toitu.

27. Saba töbi.

See häda tõuseb puhastamata ehk wirtsafest lautadest, kus saba ühte puhku muda ja pori ehk sõnniku sees peab olema.

Selle läbi, et saba alati sõnniku ja niiskuse sees on, hakkab ta alt otsast mädanema. Mädanemine jõob aega mööda naha läbi, puutub luuise, mis niisama ära saab söödud, ning see jagu sabast pudeneb maha.

On seda haigust näha, enne kui mäda weel mitte nahast läbi ei ole sõõnud, siis peab karwu haige koha pealt ära püetama, haawa soolweega puhtaks pestama, ja pulwriga, mis wana saapa-talladest ehk muust sellesarnasest wanast nahast on põletatud, pääwas üks kord, nii kawa ülepuiustatama, kuni ta terweks on saanud. Et haiget kohta puhtalt hoida, siutakse saba nii üles, et kui loom maha heidab, siis saba mitte wirtsfa ehk sõnniku sisse ei puutu; niisugusel korral saab haaw warsti ära paranema. On selle wastu aga nahk juba läbisöödud, siis ei aita muu nõu, kui peab ära söödud jagu sabast maha lõigatama, ja haawa iga päew üks kord, ülemal nimetatud kombel rohitsetama.

28. Wasikate kärna-töbi.

Wasikatel on üks iseäralik kärnade selts, mis enamaste pea, kaela ehk muu keha peale tekitab, ja, kuhu ta tekkinud on, sealt langewad karwad wälja, ning üks kuiw korp lautab ennast selle koha peale, mis nagu jahudega üle on puistatud. Niipea kui wasikal seda kärna seltsi näha on, jääb tema kosumine ja kaswamine finni ning loom jääb kõhnaks. Seda haigust on ka leitud külge hakkawa olewat, nii et, kui ühes laudas selle haigussega wasikas oli, see haigus mitme aasta pärast jälle seal laudas olewa wasikalle külge hakkas. Niisugune haigus tekitab üksi alt poole aasta wanaduses olewate wasikatele. Kui wasikad juba terwes ehk wärskes õhus, ehk weel parem, karjasmaal saawad käima, kaub niisugune haigus iseenesest ära. Seda haigust peab järgmisel wiisil arstitama. Kõwa lehelisega pestakse hõle-nuus-

tafu abil see kärnakorp ehk kõõm maha, mis naha peale oli tekkinud. Kui haiged kohad kuivad on, siis peab neid iga päew üks kord järgmise salwiga wõetama:

Wõta: tärpentiin-õli, 4 loodi,

sia-raswa, 8 loodi,

(Sega kõik kokku.)

Kõik need anumad, kelle sees niisuguse hädaga wafikas joonud on, peawad lehelisega tubliste puhtaks pestud ja lubjaja ülepuistatud saama, kui haiguse laiali lautamist ja külgehaakamist teelda tahetakse.

III.

Weste seespidised haigused.

29. Läbi-jooks (pasandus.)

Pasandus tõuseb enamaste ifka täiskaswanud elajatele külmetamisest, halvast ja hukkalaäinud toidust, ehk halwa wai hapu soo heinte söötmise läbi.

On haiguse põhi see, siis peab head ja terwet toitu loomale antama, muidu ei aita muu abi ega nõu midagi.

Siin antagu ühe täiskaswanud loomale, pääwas kaks korda, iga kord üks lood peeneks tõugatud tormentilli-juurt weega sisse, ja toimetatagu sellega nii kaua edasi, kuni pasandamine järele jääb. Ehk teedetakse ka neli piutait kuivatatud mustikmarju toobi wee sees, kuni pool toopi järele jääb, ja antakse loomale kaks pääwa järestikku kumbki kord pool sellest sisse. Ühe ja kase aastase wafikalle võib pool osa sellest mõõdust anda.

Wafikate juures, keda weel piimaga toidetakse ei ole pasandus sugugi aruldane asi, ja neid lõppeb selle kätte palju. Ühe üsna noorele wafikalle, mis weel 14 pääwa wana ei ole, peab siis, pääwas kaks korda, homiku ja õhtu, iga kord üks pool trahma rabarberi ja üks trahm magneesiat weega sisse

antama, funni pasandus lõppeb. Wanemale wafikalle wõib pool rohkem sellest nimetatud möödust anda.

Üks tähtjas ja hea rohi, wafikate pasanduse peatusüks, ou järgmine: wõetakse 2 loodi peeneks tehtud punast entsiani juure ehk weel parem kolumbo-juurt, kallatakse selle peale üks nael wett ja lastakse seda paar minutit keeda, kurnatakse ere linast riide läbi, segatakse 2 trahma sulatatud opiumi (Laud. liquid.) senna juure ja antakse üsna noorel wafikal, iga kahe tunni pärast, üks lood, suuremalle poolteist ja ühe poole aastaselle 2 loodi.

Mõnes paigas on ette tulnud, et kõik wafikad ühe ehk kahe päewa pärast peale sündimist pasandust on saanud, mis nii kaua kestis funni nad lõppesiwad. Kõik rohud mis selle wastu pruugiti, ei aitanud midagi. Kui haiguse põhja järele otsiti, leiti, et lehmade toit kõik ühesarnane hapu soode pealt saadud hein oli, ning seesama ema piima läbi wafikatele pasandust oli toonud, mis neid ära lõpetas. Wiimaks oliwad õpetatud arstid nõuks wõtnud, natukene nisujahu wafikate piim-järgi sisse segada, selle läbi piima hapnemise rammu wähenes ja wafikad pasandamisest peasesiwad, mida ka sellepärast igauks hoolega tähele peab panema.

30. Ummustuse töbi.

See haigus tõuseb sagedaste külmetamise, aga ka mitme muu asja läbi, ja seda tuntakse järgmistest märkidest: loom kaotab oma söömaisu ning lööb tagumiste jalgadega wastu maad. Keha on punsunud ehk ka mõnikord mitte. Loom heidab sagedaste maha ja tõuseb niisama sagedaste üles, ja wahib oma keha poole tagasi, ehk jääb ka wahest lamedes maha, ning puhkleb.

Nähakse neid märki, siis peab paremat kätt kohe õliga määratama, ja rooja pära-soolika seest, nii kaugelt kui käsi ulatab, wälja kiskuma, ning antakse järgmist klisteri:

Ramilled,

papel-lehed, kumbagist 3 piu täit.

Seda keedetakse kahe toobi weega, kurnatakse weši wälja, ning pantakse selle wee sisse kaks tublit piutäit soola ja antakse seda kolme loodi lina õliga, natukene kuumem kui leige, klišteriks. Wäga hea on ka, kui iga klišteri tarwis üks pool trahma kampust (peeneks tehtud) segatakse. Seda klišteri peab iga poole tunni pärast antama, kuni haigus paraneb.

Ei parane haigus weel mitte, siis antakse loomale sellest kamille ja pappel-lehtede weest, kelle sekka üks weerand naela lina-õli ja üks lood salpeetrit on segatud, iga kahe tunni järele üks pool kortnat sisse; ka on tarwis, kui haigus rohkem tunni on wältanud, loomal kaks naela werd kaela soonest lasta. On junda sitta (asa foetida) kae pärast, siis peab sellest üks pool loodi keema wee sees sulatatama ja seda joogi sekka segatama. Ka on suureks kasuks, kui sellest natukene klišteri sekka segatakse

31. Punane weši (were kusemine).

Seda haigust leitakse sagedaste, ja on kardetaw, kui ruttu abi ei saa muretsetud, sest et enamaste selle juures selja-werejooks ennast awaldata, mis, punase weega (kusemisega) ühes looma sagedaste tapab.

Suurem jagu haigust tuleb enamaste hapu, soo-karjasmaadest, ehk pitkalistest wihmasadudest; ükski ka hapu, soo hein kui ta warakult tehtud on, toob seda haigust. Enamaste langeb niisugune loom selle haiguse kätte, kes kõrge karjasmaaga on harjunud ja nüüd häkitselt madala karjasmaaga sunnitakse leppima. Härgade juures ei tule töbi mitte nii sagedaste ette kui lehmade juures. Langeb lehm selle haiguse kätte, siis jääb piim ära (kinni), ta seisab kurwalt ja sööb wähe. Kõrwad on külmad, südame ja were tujukumine on tugewam ja rutem kui muidu, mis haigusega ühes suuremaks tõuseb. Kusi on werega segatud ja on sellepärast punane ehk werine.

Niipea kui niisugusi märkisi näha, peab lehmalt üks nael werd kaela soonest lastama, ja temale kaks loodi salpeetrit mis wee sees ära sulatatud, sisse antama. Seda jookki antakse pää-

was faks korda, (homiku ja õhtu) kurni täielise paranemiseni. Tõuseb haigus juwel, siis peab haiget looma, niipea kui pääwa aeg palawaks läheb, wilu lauta aetama, ja kui temal sööma tahtmist, noore, wärskte rohuga (heinaga) söödetama. Mitmes paigas walitseb see wiis, et loom, kui ta karjasmaalt kodu tuleb, kohe lauta aetakse ja talle kuiwa toitu ette antakse; see on üks paha ja kahjulik kombel, kelle läbi haigused sagedaste nii halwaks wõiwad minna, et arstimine ehk rohitsimine millgi kombel ei taha aidata. Hakkab üks loom talwel werd (punast) kusema, siis on wäga kasulik teda kapsta, nimelt pruun-kapsta lehtedega toita; kui neid ei ole, wõib ka muu hea toidugu läbi saada.

Selle haiguse juures piab kohe looma sõnnikut tähele panna; on see werega segatud, kōwa ehk jääb ta koguini kinni ja ummuksesse, siis wõib tõeste arvata, et seljawere-jooks läbedal tulekul on, kelle parandamisest järgmises tükis räägitakse.

Wäga tarwis on, et loomale, kes werd kuseb, pääwas faks kurni kolm klišteri antakse, sest et sagedaste seljawere-jooks were kusemisega seltsis tekkib; sest kui see ka klišteride läbi mitte ära ei saa keelatud, siis saab ta ometigi selle läbi kahjutumaks tehtud, sest et selle juures enamaste ummukjust oli. Klišterid wõiwad järgmistest asjust olla: wõetakse kolm piu täit kaera tangu ehk selle puudumise korral 4 piu täit kaera jahu, keedetakse seda toobi weega, kurnatakse läbi, pantakse sellest üks korter klišteri pritsisse, segatakse 2 trahma puhastatud salpeetrit ja 3 loodi lina-õli senna juure, ja aetakse seda haige loomale tagast sisse.

32. Selja-were jooks..

Selle haiguse tundmise märgid saiwad wiimases tükis nimetatud, iseäranis kui were kusemine selle haigusega ühes oli, muud kui selle haiguse juures on igakord ummustus. Leitakse nimetatud märkisi, siis peab keegi oma parema käewarre paljaks tegema, kae õliga määrima, ja sõnniku pära-soolest, nii kaugele kui käsi ulatab, wäljakiskuma. Peale selle peab üks nael ehk

pool toopi werd kaela sooneft lastama, ja 2 loodi salpeetrit, mis wee sees äraliutatud, pääwas faks korda, (homiku ja õhtu) sisse antama, kelle juures loomale pääwas faks klišteri, kuida Nr. 30 „ummustuse tõbes“ õpetatud on, saawad antud. Sell wiisil toimetatakse nii kaua, kunni loom terweks on saanud; peale selle peab, kui wõimalik, noort rohtu loomale toiduks antama. Peaks see haigus, niisama kui were kusemine, kolmandamal pääwal weel mitte alanemud olema, siis on tarwis weel kord werd lasta.

Särgmise pulwri pruukimisest on, nii hästi selja were-jooksu, kui ka punase wee (were kusemise) haiguses, head abi nähtud, sellepärast seda ka soowida wõib:

Wõta: puhastatud salpeetrit, 8 loodi,
 klauber-soola, 12 loodi,
 wiinakivi-koort, (Weinsteinrahm) 6 loodi.
 (Pulwriks tõugata ja läbi segada.)

Sellest pulwrist saab ühe suure härjale pääwas kolm korda, iga kord 3 loodi, weega sisse antud; ühe lehmale igakorraga 2 loodi, ühe pullile niisama palju, ühe õhwakesele 1½ loodi, ja üheaastaselle wafikalle 1 lood.

33. Puhutus.

Selle wia sünnitaja on enamiste rohke wärske rohu söömine, mis hapuks lähäb ja tuult sünnitab, niisama ka niisu-, kaera- ja odra-oras ehk wärsked wikid, kurehersed, hernelehed ja wärske ristikhein j. n. e. mis kõik niisugust puhutust ja tuult sünnitawad. Ka wõiwad peeneks raiutud toored kartohwliid, kui neid palju antakse seda haigust sünnitada. Seäranis on kõwaste tarwis selle eest hoida, et haljalt wärskest mahaniidetud rohtu, mis loomale koge kodu tahetakse sööta, mitte ühte hunikusse ei wisata. seft selle läbi lähäb ta tulistama ja toob kergelt nime-
 tatud haigust. Kõige enam langewad loomad selle haiguse kätte, kui neid esimest, teist ehk kolmandamat korda wärske noore ristikheina peale wälja aetakse, kus loomad seda ahnest sööwad.

Seda võib looma täis-ajamisest kohe äratunda. Nähakse seda, siis peab haige loomale 2 loodi ehk kaks söögi lusika täit punast kiwi-õli ühe poole naela wiinaga sisse antama, ka kohe rooja pära-soolest välja kifutama, ja iga poole tunni järele üht klišteri antama, mis 30. tükis ummukfufe vastu õpetatud on.

See rohi annab sagedaste soovitawat abi. Si peaks see aga veel mitte aitama, siis ei või looma mitte muudu, kui ühe pistme läbi parandada, mis ühe rüista waral toimetatakse, mida trokaariks nimetatakse, ja mis igas küläs ehk wallas wai mõisas häda ajal peaks saadawal olema, seda enam, et ta ka mitte suurt hinda ei maksja. See on üks teraksest valmistatud weikese sõrme jämedune oda, kelle üle üks toru on, kellel ülewal üks äär. See oda saab, ühes peal olewa toruga, täispuhutud loomale pahema külje peale, kända laiuselt alla poole puusa, nõnda nimetatud tühja mau kohta keha poole külge, nii sügawaste sisse pistetud, et toru ülemine äär naha peale seisma tuleb; siis tõmmatakse oda toru seest välja, kelle järele toru läbi juure-maust tuult välja aaurab, mis senna sisse oli kogunud. Sagedaste tuleb ka toitu, mis seal sees on, välja, misläbi toru ära ummistab. Niisugusel korral peab üks peenikene aga mitte terawa otsaga warras wõetama, ja sellega läbi toru edasi tagasi torgatama, künni toru-auf jälle lahti läheb, ja tuult välja wuhiseb. Toru peab mõni tund sees peetama, et tuul, mis veel mau sees sünnib välja võib tungida; sest seda on nähtud, et kui toru ruttu välja wõeti, siis magn uuesti tuult täis kogus, ja toru jälle sisse pidi pantud saama. Hädaste on tarwis et enne kui trokaar sisse pistetakse, looma tagumised jalad, kui ta pitkali maas peab olema, ükstõise külge kinnisiatud saamad, sest et loom, kui trokaari keha sisse pistetakse jalaga lüüa tahab, mis läbi mitte üksi arstimine takistatud ja pitkendatud ei saa, waid trokaar-oda, kui ta nahast läbi on läinud, looma liigutamise läbi wiltu ehk mitte diete ei läha, ja selle läbi mau muskel fergeste wiga võib saada. Kui looma seisstes arstitakse siis peab pahem esimene jalg ülestõstetama mis läbi tagumine jalg rahule sunnitud saab.

On toru välja wõetud, siis saab haaw iseenesest terweks; ometigi võib ka haawa, mis oda oli teinud, sagedaste külma weega pesta.

Veel mõni sõna sellest.

Mõnest poolt on laitusi tulnud, et trookaari toru mitte mitu tundi mau sees ei võida olla, sest et sellest paha lõpetus võiks juhtuda. See laitus on põhjata ja võib ehk üksi niisugustest räägitud olla, kes ise veel loomasi trookaari abil pole arstinud. Aga siin antud õpetused on mitme katsete läbi tõendatud. Seletuseks, et, kui trookaar kaua sees on, selle läbi loomale ühtki paha ei või sündida, saab siin mõni sõna räägitud.

Keegi oli oma lehma katti raiunud kartohvlitega söötud. Üks neist lehmadest oli liialt söönud ja sai puhutust. Shtu kellu 9 ajal arstis kuulus tohter S. trookaari abil seda lehma, nii et tohter kui ka tõised rahulikult looma juurest ara võisivad minna, aga kui nad tükkise aja järele veel looma katsuma läksivad, leidsivad nad, et looma maus olem toit juba jälle nii palju tuult oli sünnitanud, et trookaar teist korda pidi sisse pantama, ja seda tohtri arvamise järele teise homikuni sisse jäeti mis läbi lehm terveks sai, ja sellest loomale midagi paha ei juhtunud.

Kui weised värsket ristitkehina peal tubliste söönud, siis on sagedaste nähtud, et kõik kari niisugust puhutuse haigust saanud on. Nimelt hārgadel. Seda künni-ikkest lahti peasteti ja ristitkehina peale toodi, leiti seda haigust rohkest. Nii pea kui seda näha, on, peab loomi võimalikult ruttu koertega taga aetama, künni puhutus peerutuse ehk pasanduse läbi väheneb. Peaks aga loom juba maha langema, ja mitte enam üles tõusma, ja kui ta juba ka väga täis puhutud on, siis ei aita enam muu nõu kui peab trookaari abi pruugitama.

Mõnes paigas väänetakse paju witsast rõngas, pannakse ta loomale lõugade wahesele ja üle kulla, et siis loom seda puredes ja lõugu laial hoides tuult kurgust välja peab ajama. Mõned kihutawad lehma ka ühes rõngastega jooksema.

Üks selle haiguse parandamise wiis, mida mitmed on mõjusaks tunnistanud ja kiitnud, on järgmine: üks lood punast kiwi-õli saab poole naela wiinaga segatud ja nii pea kui looma juures puhutust tähele pannakse, antakse temale kohe seda sisse, aetakse teda ka natukene taga, ning loom saab terveks. Mõisa

Karjameestel võiks see rohi, kui ka trokaar ristikheina väljabel karja juures alati ühes olla; talu weikese karjastele ei või neid küll mitte usaldada, sest et need alles enamiste lapsed on.

34. Rawandus.

See haigus annab ennast järgmistele märkide läbi tunda: loom sööb vähe ehk ei sugugi; ta ei mäletse enam, selle juures on temal kõrwad ja kõik neli jalga külmad. Selle häda rawitsemine on kerge, ning kaub wiga juba enamaste, kui loomal pool toopi werd kaela soonest lastakse. Wasikatele, kes weel piima joowad, antakse pääwas kaks korda, iga kord 1 trahm salpeetrit wee sees sulatatud sisse kinni uad terweks saawad. Wasikad kes rawatud on, saawad pasandust, wiida kolmel esimesel pääwal mitte tarwis keelda ei ole. Restab ta kavam, siis võib seda rohtu pruukida, mis pasanduse wastu õpetatud on.

Kardetaw on see haigus, kui loom, eesnimetatud häda korral weel koguni kõigest neljast jalast rawatud saab, et ta seisest jalad kokku tõmbab ja otsegu tulpade peale naelatud näitab. Niisugusel korral peab, kui enne pool toopi werd on lastud, loomale järgmist rohtu antama: Võetakse neli piutäit arnika õisa keedetakse seda ühe toobi täie kange õllega weerand tundi, kurnatakse läbi ja antakse sellest pool, ühe poole trahma peeneks tehtud kampfega, sisse, kaetakse loom willase riidega kinni ja lastakse teda üks tund aega seista, siis võetakse riie pealt ära ja õrutakse hõlgedega looma keha üleüldse õige tugewaste, kõigeenam weel jalgu, antakse teisel pääwal teine pool sellest nimetatud rohust sisse, selle juure nõndasamati kui eile, kampfust pannakse, ja toimetatakse kõik niisama nagu esimesel pääwal. Ei peaks haigus selle järele weel mitte paranenud olema, siis peab weel kord rohtu keedetama ja kaks pääwa, sellisamal wiisil nagu enne loomale sisse antama. Ei peaks aga see ka weel aitama, siis peab rinna ette üht naritsat pantama ja looma karjasuuaale aetama, et ta ennast liigutama hakkab ja haigus aega mööda sest paraneb.

Kui üks loom rawatnd on, siis peab kohe üks korter werd lastama ja nimetatud rohukeedusest pool osa sisse antama.

35. Naha põletik.

See haigus on oma kõrme laiali lautamise pärast väga kardetaw, ja sagedaste surmaw, kui mitte haiguse hakatusel ruttu abi ei saa muretssetud.

Ta tõuseb kihwtise rohtude pruukimisest karjasmaal, sellepärast leitakse seda haigust ka üksnes karjasmaal käija loomade juures aga ei millasgi kuiwa põhu sööja loomadel. Dundmise märgid on järgmised:

Esiteks läheb loom üle kõige keha palawaks, otsib wett, et seal ennast jahutada, wiskab ennast sagedaste senna sisse, ja wäherdab seal sees. Pea ehk mõni muu ihukoht paistetab ruttu üles, ja see paistetus on katsudes pehme tunda, sest et ta otsegu tuult täis on, mis naha ja liha wahel, ja kui senna peale koputatakse, siis kobiseb see otsegu oleks ta õõnes, ning paistetus ajab ennast lühikese ajaga üle kõige keha laiali, kui mitte õige rutulist abi ei saa. Südame tufsumine on väga rutuline ja kõwa.

Kui loomal kohe haiguse hakatusel kaela soonest pool toopi werd lastakse, ja kaks loodi salpeetrit ja üks lood juudasitta weega sisse antakse, siis kaub paistetus kohe ära. Ei ole seda abi mitte käepärast, siis võib üht piu täit soola poole korteri äädikaga ja korteri weega segada ja seda loomale sisse anda.

On aga paistetus juba ühes kohas ehk üle kõige keha ennast laiali lantanud, siis peab, kui loomal werd juba lastud, eespool nimetatud keedust, pääwas kolm korda, sisse antama, paistetuse sisse aga senna ja tänna aadri rauaga aukusi sisse löödama, ja tuult, nii palju kui võimalik, wäljapigistatama, mis peale paistetus filmanähtawalt alanema saab. Peaks siin ehk seal mäda tekkima, siis ajab see koht ennast pärast natukene muhku mis pehme tunda on, mida nuaga nii lõhli lõigatakse, et mäda hästi wälja jooksema peaseb, ning aidatakse seda kæga

pigistades. Mugud ei tohi aga mitte ruttu kinni kaswada, et mäda hästi wälja wõib jooksta, ja selle läbi, ning ka pesemise läbi külma weega haiged kohad ilusti ära paranewad.

36. Kopsu-kõha.

Kõha tõuseb külmetamisest, weelise soode pealt niidetud heinte söömisest j. n. e. On wiimaseist kõha tõusnud, siis peab seda soo heina, kui tarwis ette anda, enne hästi läbi puistatama, et tolm hästi wälja läheb, ka heinu soolase weega üle pritsitama. On wõimalik loomale teist toitu anda, siis on see kõige parem. Peale selle wõib järgmisest rohtu anda:

weewli lille, 6 loodi,
pulwriks tehtud entsiani juurt,
üks pool naela peeneks lõigatud
mädarõigast.

See saab weega taignaks tehtud ja homiku ja õhtu loomale, kanamuna suuruse tüki haawal keele-pära peale tõmmatud.

On kõha külmetamisest tõusnud, siis peab loomale homiku ja õhtu, üks korter õlut, kelle sisse üks supi lusika täis ehk kaks lusika täit mett segatud, sisse antama.

37. Kolla tõbi.

Selle haisuse tundmise märgid on järgmised: loom kautab aeg ajalt oma sööma-istu ära, ja ei mäletse enam; suu sifemine, ninanahk, ja ka alumine silma laude nahk on kollane. Sõnnik ja kusi on ka kollakat karwa. On loomal nimetatud haigus, kui ta alles laudas on, siis ärgu antagu temale mitte kalget toitu, waid peenikesi auutatud haganaid, kapstaid, naerid, kaalikaid, kartohwliid, mis kõik peeneks tehtud ja keedetud peawad

olema; seal juures antagu ka iga pääw enne söötmist järgmist rohtu, mis seeft lahti teeb.

Puhaſtatud aaloe, 1 lood,
jalappi=juurt, 2 trahma,
klauber=soola, 4 loodi.

(Kõik peeneks tõugata ja poole toobi weega läbi segada.)

Kui mitte kulude peale ei waadata, siis võib järgmist rohtu pruukida:

rabarberi, 2 loodi,
jalappi=juurt, 6 trahma,
klauber=soola, 12 loodi.

(Kõik peeneks tõugata, läbi segada, kolme ühesuuruse jausse jautada, ja sellest, kolm pääwa, iga pääw üks jagu weega sisse anda.)

On loom selle järele pitkamisi pasandanud, siis saab temale iga pääw üks lusika täis tõrwa weega sisse antud, kunni haigus paraneb.

Mõnikord tuleb niijugune haigus ühes malka=põletifuga, misjugusel korral peale eespool nimetatud märkide haigus ennast järgmistest märkidest tunda annab: tõrwad on külmad, suu kuum ja kuiw. Ülemine kehajagu on enam ehk vähem kuum tunda. Süda tufsub kõwemalt ja jarjumalt, kui termise korral; ka on loomal suur jänu. Riipea kui neid märkisi näha, peab loomal pool toopi werd kaela sooneſt laſtama, temale üht naritſjat rinnade ette pantama, ning temale ka pääwas kaks klišteri, kuida „Ummukſuſe tõbes“ õpetatud, antama, kus juures iga kuue tunni järele ka weel järgmist rohtu tuleb anda:

ſalpeetrit, 1 lood,
klauber=soola, 2 loodi,
rabarberi, 1 trahm.

(Kõik peeneks tõugata, läbi segada, ja poole toobi weega sisse anda.)

Annab haigus järele, mis sellest tuntakse, et loom wirgemaks läheb, ja juba sööma iſu awal dab, siis on tarwis ükſi kaks korda pääwas ſeda joofi ja ſelle juures üht klišteri anda, kunni haigus täieſte ära kaub.

Mõnikord paſandab loom peale jooma, mis mitte tarwis keelda p'ole, ſeft et ta iſeenefeft järele jääb; ſiiſki võib temale

üks lood salpeetrit weega sisse anda. Selle haiguse korral võib looma juna lasta nii palju kui ta tahab, siiski pantagu iga pangi sisse kaks piutäit jahu ja kaks lusika täit mett.

Kui kollakas karu (mitte kollased ihu karwad) peale maksapõletiku terweks saamise, juust, ninasõõrmetest, ja silma laude alt weel mitte täitsa kadunud ei ole, siis võib iga pääwa tõrwa anda, nii kui eespool nimetatud.

Et kolla tõbine loom väga kõhnaks jääb, siis peab teda toidetama ja paraja palju söömaga jälle wanale jõule aidatama.

38. Pea-aju-põletik.

Selle haiguse juures, mis enamaste palawa pääwa paiste läbi tuleb, on loomal läikivad, põnewil filmad. Kõrwad ja sarwed on enam ehk vähem palawad. Süda tuksub kõwaste ja ruttu, ja sööma isu puudub. Loom wahib esiteks wõeriti ette poole, hakkab jampsinä ja hullustama kui metsaline, ja wärioseb kõigest kehast.

Niipea kui niisugust haigust näha, peab loomal kolm naela ehk ligi poolteist toopi werd ühest kaela soonest lastama, iga kahe tunni järele 2 loodi salpeetrit, wee sees julatatud, sisse antama, iga kuue tunni järele klišteri pruugitama kuida „Ummuksuses“ õpetatud on, ja temale üht naritsat rinnade ette pantama. Peab peab linase riidega ümbert finni mähitama, ja seda ühte puhku külma weega märjaks tehtama, et ta külm seisab. Ei jää haigus teisel pääwal weel mitte järele, siis peab teiselt poolt kaela-soonest weel pool toopi werd lastama, mis ka kolmandamal pääwal weel ette võib wõetud saada, kui haigus weel kadunud ei ole. Zooma andmise ja klišteei pritsi pruukimisega peab nii kaua toimetatama, kuni haigus täieste kadunud on. Peaks salpeetrit weega tema hullustamise pärast looma mitte sisse anda saama, siis peab sellega nii kaua oodetama kuni loom jälle taltjaks jääb, ehk peab teda nii kõwaste finni siutama, et ta ühegi inimese ega teise loomale kahju ei saa teha.

39. Neerude-põletik.

Seda haigust tuntakse järgmistest märkidest: loom kaotab sööma iju, süda tuksub kõwaste ja ruttu, loom tõmbab tagumised jalad kõhu alla ja seisab küüras. Kusi on selge, natukene kollakas ja läheb pitkamisi loomast. Wajutatakse selja peale neerude kohta, siis tunneb loom valu; ka tuntakse selle kohta peal kaunist kuumust; lehmil jääb ka piim finni.

Selle haiguse korral peab loomale pool toopi werd kaela soonest lastama, iga kuue tunni järel poolteist loodi salpeetrit, wee sees sulatatud, sisse antama ja pääwas kaks klišteri, kuidas seda „Ummuksuse tõbes“ on õpetatud, pruugitama. Selja peale, neerude kohta, peab külma wee sisse kastetud rätik katetama ja seda sagedaste uuendatama, et see koht külm seisab.

Niipea kui loom paraneb, peab talle pääwas, kurni haigustemast täieste lahkunud on, üksi kaks korda juua ja üksford klišteri antama.

40. Röhu-põletik.

Rõhu põletik tuleb nii hästi weiste kui ka hobuste juures väga arwalt ette. Nad on siis mõnda paha toitu söönud, kui seda haigust näha, nagu: kihwti ehk kihwtist rohtu karjasmaalt, seedimatat sööma, ehk niisugust, mis hapuks läinud, mis tuult sünnitades kõhtu väga wäljawenitab. Ikka ei ole mitte põletiku peale nii tarwis waadata, kui selle peale, mis asjast haigus tõusnud j. n. e.

41. Ubi kihwti ja kihwtise rohu söömise wastu.

On loom kihwti ehk kihwtist rohtu söönud, siis saab ta kurwaks, ei söö enam, krambid on soolte sees tunda, ta hakkab

wärisema, ja wabisema. Ajuti punsub ihu kangede üles, loom saab uimaseks ja rumalaks, lööb jalgadega vastu maad, ja saab wihaseks. Waatab keha poole tagasi, sest et ta walu tunneb, wiskab ennast kõwaste maha, mõni kord tõusewad küll ka muhud ihu peale; lehmadel kaub ka piim nisadest.

Tulewad niisugused märgid nähtawalle, siis peab loomale iga tunni järele pool toopi rõõska (wärsket) piima, poole naela lina- ehk puu-õliga segatud, sisse antama, mis loomale warsti abi saadab.

42. Üleliig söömine.

On loom üleliia söönud, siis lameb ta sagedaste maha, puhkleb, hingab järsku ja sagedaste ja ei mäletse enam. Ajuti wahib ta ka keha poole tagasi. Nähakse niisugusi märkisi, siis peab loomale iga tunni aja järele pool toopi wett, kuhu kaks loodi klauber-soola ära on sulatatud, sisse antama; see teeb looma kehast lahti, nii et ta jell kombel liig söömise wiaast warsti peaseb.

43. Järelsünnituse abiks.

Seda juhtub sagedaste, et, kui lehm poeginud on, järelsünnitus mitte ära ei taha minna. Mõnikord langeb ta küll teisel päawal iseenesest ära; ei sünni see aga mitte, siis peab lehmale peeneks tõugatud walget ingwere juurt, ehk weel parem kaks loodi tãrianki, poole toobi hea õllega sisse antama.

Peaks järelsünnitus 12 tundi peale rohu andmise, weel mitte ära pudenenud olema, siis wõib tasaste naba-nöörift, mis emakast wälja rippub, tõmmata, kus siis asjad wälja saawad pudinema.

44. Prantsuse töbi.

Seda haigust ei tunta märkide järele peaaegu mitte sugugi. Waid kui loom ära on tapetud, leitakse et kõhu eht rinna õõnes olewad rahud paistetanud on. Selle looma liha võib julgeste süia, sest et ta millgikombel inimese terwiselle kahju ei wõi tunna. Haigus olewat, kuid mõned arwawad, sugujau pärandus. Wäga kahju on, et sell haigusel mingisugust märki ei ole, kellest teda äratunda wõiks, et loom siis mitte sugu-figitamiseks pruugitud ei saaks.

45. Soolte-ussid.

Ussid soolikate sees annawad ennast järgmistest märkidest tunda: loom jääb lahjaks, karwad seisawad wastupidi, ta wahib sagedaste tagasi keha poole, lööb tagumiste jalgadega keha külge, ja peksab sabaga keha. Nähaakse niisugusi märki siis on loomale tarwis järgmist rohtu anda, aga kõige wähem 12 pääwa järestikku:

ussi rohtu,

tuhatkuld-heina (Tausendgüldenkrant),

fõna-jalad, (Mainfarren) igast 3 loodi.

(Kõik pulwriks tõugata ja läbi segada.)

Sellest pulwrist antakse ühe suure loomale pääwas poolteist loodi, õhwakefesele 1 lood ja wafikalle $\frac{1}{2}$ loodi.

46. Närwude haigused.

Närwude haigusi on kahte jagu. Siin saame mõlemat seltsi haigustest kõnelema. Esimene jagu närwude haigustest on järgmistest märkidest tunda: loom hakkab üle kõige keha ja liigete wärisema, wiskab ennast maha, pöörab pea iga pidi, tõmbab jalgu krampplikult kokku, ja sirutab jälle wälja, kus juures ta kõik tundmist kaotab. Läheb see häda hoog mööda,

siis tõuseb ta jälle jalule, raputab ja keerab ennast, ning hakkab jälle sööma. Kui ruttu valu hoog jälle peale tuleb, ja kui kaua ta kestab, ei ole otse ütelda mitte võimalik, sest, et see pea nii, pea teisiti on.

Selle haiguse vastu tuleb järgmist rohtu pruufida:

ülekäija-rohu juurt, (Baldrianwurzel)

punast entsiani-juurt,

kalmus-juurt

fibe ristikheina, (Fieber- oder Bitterklee) igast 8 loodi:

(Peeneks lõugata ja läbisegada.)

Sellest pulwrist antakse ühe härjale päävas kaks korda 2½ loodi, weega segatud sisse. Pealt-arstimiseks võib haige loomale üht naritsat rinna ette ja üht kummagi puusa sisse panna.

Teine sellefarnane haigus on järgmistest märkidest tunda: haige loom viskab ennast maa peale maha, wehkleb wälja-sirutatud ehk kramplitu jalgadega ümber, pöörab pea igapidi. Haigus tuleb loomadelle enamaste üksi suwe ajal, kus loom karjasmaal käib ja arwatakse, et haigus mõne kihwtise heina söömiseft tuleb. Selle haiguse vastu võib ülemal nimetatud rohtu kui ka naritsa panemist pruufida.

47. Kiwi tõbed.

Kuse kinnijäämine kiwi läbi on mitmel härjal surma toonud, sest et kiwi wäljawõtmine mitte palju tutaw ei olnud. Uuemal ajal on õpetatud loomade arstid ometigi seda wiga paiguti parandada jõudnud, ja paljugi loomi selle läbi elusse jätanud.

Kiwi, mis kust kuse-toru sees kinni hoiab, tekitab põie sees, ja saab kuse läbi kuse-toru sisse wiidud. On ta nii weike (wähem kui herne tera), et ta kuse-torust läbi peaseb, siis ei tee see suuremat wiga. On ta aga suurem, siis jääb ta kuse-toru sisse kinni, kust siis kusi mööda ei pease, waid esite küll weel tilga wiisi maha langeb, aga kui põis kust rohkem täis saab, siis litsub kusi kiwi peenema toru sisse nii kinni, et tilka

enam mööda ei pease. Niisugusel korral ajab põis ennast kusega täis, wenib wälja, sünnitab palawust ning wiimaks põletikku, kelle läbi põis lõhkeb, põie sees olew kusi aga keha loopasse laiali läheb, selle aega mööda ülearu suureks teeb, mis peale loom hirmsa walu kätte äralõppeb. Sellepärast olgu tähele panna, et kui härjal ehk pullil kusi kinni on, ja weel üksi tilga wiisi pudeneb, siis tarwis on looma ära tappa, ehk kui teda eluloomaks tahetakse jätta, wiibimata õpetatud loomade arsti abi otsima minna, kes kiwi wäljalõikamist osawalt teab toime- tada, ja looma ühe nädala sees ilma kellegi rohuta wana terwi- selle aidata. Sellkorral jätan meelega kiwi wäljalõikamise wiisi õpetamata, ja saan seda raamatu edespidišes trükitis täiendama.

48. Kuse-toru mädanemine.

Seda haigust tuntakse sellest, et kõhu alt kusimeest raipe hais laiali tõuseb, ja seal mäda tüki wiisi maha pudeneb. Esimest paistetab kuse-toru nahk kõhu alla ära. Kusime otsast tilgub haisew mäda, mis kusime karwade külge kinni jääb. Kui loom kusele tahab, siis ei jookse see mitte sornal, waid tilga wiisi. On seda näha, siis peab loom maa peale maha wõetama ja kuse-toru nahka wiis ehk kuus tolli pikkuti lõhki lõigatama, siis kuse-toru kõigest roojast puhastatama. Tähele on pantud, et kuse-toru paartõistkümmend tolli üle oli mädanenud. Haawa ei wõi aga mitte nii pikkaks lõigata, sest et haigus looma väga ärakurnaks. Haaw saab iga päaw üks kord weega, kelle sees natukene soola äraliutatud on, puhtaks pestud, kummi ta täieste paranenud on. Suwel kui kärblased väga haawa kallale tikku- wad, wõib haawa päawas üks kord tärpentiin-õliga wõida, mis waenlasti ära peletab.

49. Keele wähja-tõbi.

Keele wähja-tõbi on üks väga kardetaw ja hirmus tõbi mis aga osawa hoolekandmise ja tähelepanemise abil väga ker- geste ära aidatud wõib saada.

Loomale tekkib üks weifene paisefene keele peale, ehk ka kurgu lakke wai muiale suu kohtadesse, mis lühikese ajaga nii pahaks läheb, et loom warsti äralõppeb. Selle paisefese tekkimine on ainufene haiguse märk. Loom sööb wähe ehk ka mitte sugugi, ja saab kurwaks. Lehmil kaub ka piim ära. Kui niisugune haigus ühte kohta on tekinud, siis peab loomadel homiku ja õhtu keelt ja juud terawaste järele waadatama, kas wahest paisefest näha ei ole. Ei saa seda mitte tehtud, siis wõib paisje ehk will lühikese ajaga nii pahaks minna, et looma enam aidata ei wõi. Riipea kui paisefest ehk jarnast willifest näha on, peab seda kõweraks tehtud nuaga ära kaabitama, ja ühe lapifesega mäda, mis paisefese sees olnud, keele pealt puhtaks pühitama. See kes niisugust tööd toimetab, peab kindad kätte tõmbama, ehk kätt kiini mähkima, sest et see mäda kae peale puutudes seda sööma hakkab.

Peale selle sulatatakse üks lusika täis mett, ja niisama palju soola, ühe poole kortna kõwa äädika sees ära, ja pestakse sellega haawa pääwas kolm korda, kunni ära paraneb.

See haigus on inimeste „finise-ehk surma willi“ jarnane ja tarwitab sellepärast rutulist abi.

50. Suu määtus.

Selle tõbe ajupait on niisamati looma suus, siiski ei ole ta nii kardetaw kui ülemal tundma õpitud „keele wäha-tõbi“, ehk küll loomal selle juures palju kannatada on, mispärast ta kehast ja jõust ruttu kahaneb. Kui see haigus ühes maa kohas, talus ehk mõisas mõne loomale on tekinud, siis ei jää naljalt keegi loom sellest ilma.

Haiguse tundmise märgid on järgmised: loom jääb kurwaks sööma isu kaub temalt, tema suu jookseb ila, lehmadel kaub piim. Mõnedel läheb keele pealt tüfati nahk maha, mõnedel suulae pealt ehk ka alt, mõnedel lähewad mokad seespoolt katki ja kärna. Haigus ei ole sellepärast mitte kõige loomade juures ühesugune, waid ühe juures rängem teise juures kergem, ja wältab lühema ehk pikema aja:

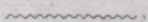

Selle haiguse vastu ei aita palju keegi rohi, mispärast selle pruukimine ka ilmaasjata on.

Niipea kui haigust nimetatud märkidest tuntakse, siis peab loomal, pääwas faks korda, suud kase lusika täie meega, mis poole toobi äädika sees ära sulatud, järgmisel kombel, kurni täielise paranemiseni pestama. Üks kepp, mis päsä jämedune on, aetakse otsast ristati lõhki, aetakse lõhe sisse riide lappisi, ning siutakse nad finni, kastetakse seda ülemal nimetatud rohu sisse, ning puhastatakse sellega looma suud.

Rahju mis, loomade pidaja selle haiguse läbi saab, on juba sellepärast suur küllalt, et sedagi piima mis lehmadest veel saab, mitte sigadelegi ei kõlba anda, mis neile sedasama haigust saaks tooma, ja kui seegi nende küllest äraarstitud, siis sigadelle peale selle sõra haigus saab tõusma. Et seda wiga parandada, peab loomale, kui haigus mööda on ja loom jälle sööb, homiku ja õhtu, iga kord 4 loodi klauber-soola weega nii kaua sisseatama, kui loom pasandama hakkab.

Hakkab see haigus loomale, kui ta laudas on, siis ei pea temale mitte kalget toitu antama, sest seda ei wõi ta selle haiguse korral katkise suu pärast mitte süia, waid on looma tarwis pehme hagana-anutuse ehk kllide wai jahu joogiga toita, kurni suu terweks saab.

51. Kopsu-tõbi, Kopsu läpatus, Kopsu-wähk ehk Kopsu-pöletik.

See haigus on loomade-katku järele esimene murdja, ja laastab elajaid sagedaste suurte karjade kaupa ära. Tema tõuseb kahel wiisil: 1) märja, wihmase aegade, madala, wesise ehk soo-karjasmaade, mädanenud, hukkalaunud toidu, madala auruse lautade, pitkalise uduste ilmade, ja weel enam seisnud ja haisewa weejoomise läbi, mis juwe palawa ilmade läbi mädanema on läinud, ja peenikesi elukaid täis on. Aetakse nüüd terve kari niisuguse loigule oma kibedat janu kustutama, siis saab loomade sissemineki läbi põhjas olew mädanand lämu ülessegatud, ning loom joob poolpaksu putru keha täis, mis looma terwißt rikkudes nimetatud haigust sünnitab; 2) tõuseb haigus külgehakkamise läbi.

Üleüldiste teaduste järele jääb loom kõhnaks, kui karjasmaale aetakse, ja pikkaline niiske ja vihmane ilm kätte tuleb. Looma ihurammu vähenemine võib niiskest õhust, osast ka ruttu ehk liig lopsakalt kasvanud rohu söömisest tulla, mis vähe toidu rammu annab. Niisugusel korral on tarwis, looma õösel laudas hoida ja kuiwa põhuga sööta. See on looma terwiselle väga hea.

See all seiswad soo-karjasmaad, kus rohi ära kuppub ehk sureb, on kõigesuuremad selle haiguse sünnitajad. Sellepärast on soovida, loomi niisuguselt karjasmaalt kõrgema jõödile ajada, ning nendele haiguse keelmiseks järgmist rohutu soolaga segatud, anda:

kalmus=juurt,
wermuti, (koi-rohi),
sõnajalad (Rainsarrenkraut),
kibe ristilhein (Zieberklee),
kadaka marju, igast 1 nael.

(Kõik pulwriks tõngata ja 4 naela kõõgi-soolaga segada).

Sellest segamusest antakse iga loomale kahe päewa järele 4 loodi weega sisse. Et peale selle heinad kui ka hõled pikkalise vihmaga halvaks võivad minna, siis on väga hea, kui seda toitu ehk põhku ka soolaga ehk soolweega üle saaks puistatud ehk walatud. Ei ole loomadel muud jooma-kõhta, kui wirtsa- ehk porilombid, siis peab seda wiga, maksu mis maksab, kaewude ja muu wärste wee otsmisel parandatud saama, ja loomi puhta künade seest joodetama.

Seesama kopsu-tõbi annab ennast järgmistest märkidest tunda: Esiteks tekkib üks lühike kõha, ja, kui haigus kõwemaks läheb, kaub piim lüpstes silmanähtawalt nisadest kasnamaks, loom kautab sööma=isu, kõha läheb kõwemaks, hingamine rutemaks, ja sellega ühes tõuseb ka mau-löötsutus. Pannakse kätt pahema külje peale, alla, piha ligi, siis tuntakse südame tujukumist rutema olewat kui terwise korral, ning loom jääb tagant tuimaks ja wangub tagant, kui ta käib.

Haiguse arstimist wõetakse järgmisel kombel ette: kessmisel weikesel lehmäl saab kaks naela werd, suurel lehmäl ehk härjal aga kolm naela kaela soonest lastud, ja peale selle loomale kumbagi poole rinda üht naritsat pantud. Selle juures antakse ühe wäheha lehmale kaks loodi, ühe suurema lehma ehk härjale kolm loodi salpeetrit, weega segatud, pääwas kolm korda sisse.

Ei peaks kolmandamal pääwal lühike kõha, kõhu-tõmbus ja rutuline südame tufsumine mitte tagasi jääma, siis peab weel kord werd lastama. On eesnimetatud märgid kadunud, siis peab loomale järgmist rohtu antama:

naeste punad, (Wolferleikraut), Arnica montana,
koi-rohi, (Bermuth),
fibe ristifhein (Bitterflee),
baldrian-juurt, (ülekaia rohi),
kalmus juurt,
kadaka marju, — igast ühe palju.

Rõik peeneks tõugata ja sellest ühe wäheha lehmale pääwas kolm korda, igakord 2 loodi, ühe suurema lehma, pulli ehk härjale 3 loodi weega sisse anda, ning seda nii kaua toimetada, kuni loom täieste terweks saab. Kui loom peale haiguse jälle sööma hakkab, siis antagu temale tema tahtmise järele toitu, ning proowitagu, misjuguist toitu tema paremine sööb. Sahu jooki antagu temale juua. Peaks tema aga selget wett paremine jooma, siis antagu seda. Temal peab wesi jooma tarwis alati anuma ehk künaga ees olema, et ta iga tahtmise järele juua wõib. Tuleb haigus suwel, siis pantagu temale wärsket rohtu, ristifheina ja wikisi ette, ja pantagu tähele, misjuguist ta rohkem sööb. Peaks tema aga kuiwi heinu, ristifheinu, ehk muud sarnast kuiwa toitu paremate sööma, siis antagu temale seda.

52. Põrna-põletik.

Kui ka seda haigust üleüldse põrna-põletikuks nimetatakse, siis ei ole selle haiguse kätte äralõppenud loomal igakord mitte põrn põlemas, waid sagedamalt leitakse põletikku kopsude, teiste juures maksas, ja ka sagedaste mau ehk soolikate külges.

See haigus tõuseb suwe palawail pääwil tulnud jänust, ehk wee-puudusest, ehk jälle seisnud mädanud soo weest, ja ka talwel külmetamisest.

Loom kellele nimetatud haigus tuleb, jääb kurwaks, sööb wähe ehk ka mitte sugugi. Lehmadel kaub ka piim, kõrwad on külmad. Suu on palaw ja jookseb ila. Karwad on kui härjased püsti, silmad unised ehk wäsinud, ja nendest jookseb wedelat mäda. Südame tufsumine on kõwa ja rutuline. Need

märgid ei ole iga looma juures küll mitte ühesugused, vaid mõne juures ei ole neid märkisi palju tunda. Loom langeb maha ja on — jurnud enne kui abi võimalik muretseda oli. Niisugusel hätilisel korral on üksi põrn põletikus.

Kui häda märkisi juba näha, siis on abi vähe ehk arwaste loota, sest, ta murrab, kui kange torm metsas puid. Sellepärast peab, kui haigus kuskil lähedal on hakkanud, järgmist abi tõbe tulemise wastu pruugitama. Lastakse igal loomal (weisel) üks nael werd kaela soonest, tõmmatakse üht naritsat rinna ette, ja antakse temale 10 funni 12 pääwa, iga pääw homiku enne söötmist, 2 loodi salpeetrit weega sisse. Naritsad võib 14 pääwa pärast wälja wõtta.

On haigus juba looma külges, siis peab hõigel loomal kohe pool toopi werd kaela soonest lastama, üht naritsat rinnade ette pantama, iga pääw kolm korda, igakord poolteist loodi salpeetrit weega sulatatud, kelle sekka ka lusika täis mett on pantud, sisse antama. Ka on hädaste tarwis, loomale kaks klišteri pääwas pruukida, kuidas seda „ummukuse tõbes“ õpetatud on.

Niipea kui loom selle häda kätte langes, peab teda kohe teiste loomade seast lauta kuiwa põhu peale wiitama, temale kapsta lehti ja wärsket rohku süüa antama, ja ühtepuhku puhast wett joomaks ees hoitama, kelle sekka natukene lupja pantakse. On niisugust iseäralikku kopelt ehk karjasmaad, siis võib looma homiku wara iseäranis senna, ja kellu 9 jälle lauta ajada. Peale lõunat, kellu 5 võib jälle looma senna ajada. Hea ilmadega võib ka õõseks looma metsa jätta, aga ülemal nimetatud natukese lubjaga, wõi ka rüki jahuga segatud wett joomiseks looma teadmisse panna, ning seda nii sagedaste kui tühjaks saab jälle uendada, sest et selle haiguse korral kunagi joogist puudu ei tohi olla.

Ei ole haigus teisel pääwal weel mitte wähenenud, mida sellest tuntakse, et südame tufsumine kõwemaks ja rutulisemaks on läinud, kui eile, siis peab weel kord aadrit lastama. Sooki ja klišteri peab ülemal nimetatud kombel nii kaua pruugitama, kunni haigus paraneb, see on, kui südame tufsumine järele annab, ja loom elawamaks läheb. Siis antakse temale weel üks klišter ja rohu-jook pääwas, kunni ta päris terwiselle saab. Wäga hea on, kui selle joogi sekka ka pool trahma kampust segatakse.

Lisa.

Juhatus südame-tuksumise tundmiselle.

Rõige enam palawais haigustes on hädaste tarwis, pulsi ehk südame tuksumist tähele panna ja tunda, ja sellest wõime paari sõna läbi lühikest juhatusi anda.

Pannakse lahtine käsi looma pahema külje peale, nimelt ligi piha=luud, külje=luude peale, kus siis südame tuksumist selgeste tunda wõib. Tarwis on ka terve looma südame tuksumist selgeste tunda, et siis looma haigust selle rutulise ehk pitkaldase käigi (löögi) abil teada saada. Terve looma südame tuksumine ei ole mitte nii rutuline ega kõwa, kui palawa haiguste korral. Terwise korral lööb hobuse puls ühes minutis 48 kuni 54, ehk ka mõnikord weel rohkem löökisi. Weiste juures lööb puls aga 38 kuni 46 lööki nimetatud ajal. Palawa=töbedes tõuseb südame=peks (lööf) hobuse juures 70, 80, ka 100 löögi peale minutis; ning nendafama ka weiste palawa=töbedes.

Haiguse tõusul lööb puls kõwemalt, see on, enam tuntawamalt, ka järg järjelt rutemalt. Täab pulsi=lööf jälle pitkalisemaks, siis annab haigus järele, ja selle läbi on haiguse tõusu kui ka alanemist terge tunda. Läheb pulsi=lööf ühepitkustest löökidest ära, nii et mõned löögid wahete wahel puuduwad, siis on see juba ligiolewa surma märk, sest et palawik siis juba põletikus on muutunud.

Juhatus were-laskmiselle.

Sagedaste juhtub, et weiste kui ka hobuste, wai ka muu loomade were-laskjatest puudu on, sellepärast on tarwis siin lühikest juhatusd anda, et osawamad mehed seda järele wõiksiwad teha, ja nad mitte werelaskjaid, kes teab, kui kaugele, häda ajal, kalli raha eest otsima ei läheks.

Soon, kust loomal enamaste werd lastakse, on kaela soon, mis mõlemal pool hingamise- ja söögi-kõri on. Et seda nähtawalle saada, ja et sellest aadri-rauaga lüües mitte kõrwale ei lööda, pantakse üht nõõri kaela alumise jau ümber, tõmmatakse seda nii kõwaste kinni, et sooned üles paisuwad, ning siutakse seda sõlmega nii kinni, et ta mitte kergeste iseenesest lahti ei lähe, selle juures loomal ka pead ülewal peab peetama. On loomal pikkad karwad, nii et soont naljalt tunda ei wõi, siis on seda tarwis aadri laskmise kohalt (mis enamaste arwata 6 tolli pea poolt alla poole sünnib) weega märjaks teha, et karwad ihu ligi ja siledaks jääwad, ning sellkombel soont kergeste tunda wõib. Selle järele trehwatakse aadri-rauda pikkuti kesk soont, ja lüüakse rauaga tubliste sisse. On aadri-raud wedrutaw (wedrugaga, mis ise sisselööb), siis on see wäga hea. Ei ole aga seda mitte, siis on tarwis puu-kirikaga otsukohe peale lüüa, et raud ühe rapsuga parajalt sisse läheb. Wedrugaga aadri-raud on sellepärast paremad, et nad oma paraja wedrugaga ilma suure waewa ja puu-kirikata sisse rapsatawad. Wird ei pea mitte maa peale maha joosta lastama, et haigustes nimetatad mõõtu teada ei wõi, waid selle tarwis wõetakse üht anumad, kallatakse enne nii palju wett sisse, kui palju werd tarwis lasta on, kallatakse seda siis wälja, aga peetakse meeles, ehk tehakse märki juure, et werd mitte rohkem ega wähem ei saa lastud. Kui paras oja werd wälja on jooksnud, peastetakse nõõri kaela ümbert lahti, ja pannakse soone-haaw kinni, et loom mitte furnuks ei werista.

Seda tehakse järgmisel kombel: pistetakse nõõp-nõelaga mõlema haawa-äärte keskpaigast läbi, mähitakse, kas looma wiis kuuksi kuus pikkemat saba karwa, ehk weel parem, siidi niiti üle mõlema nõela otsade kinni, kuidas mõned nõela ühes niidiga

mähitud rinnas wõi kübara sees teed käies ehk tööd tehes häda abiks kannawad, siutakse sõlmi tubliste ette, et lahtiminemist mitte karta pole. Karwade ehk jöhwi sõlmed on hoopis kahtlasemad, sest et need oma wedrutamise wael lahti kipuwad minema, sellepärast nende sõlmed mitmekordsed peawad olema, kui kahju eest julge tahetakse olla. Nõela wõib kolme pääwa pärast wäljatõmmata, ning on siis ka weel tarwis tähele panna, et joone lahtipeasmist ette ei tule, ning wõib tõrwa koha peale nõela wäljatõubamise haawa peale tõmmata, mis haawa ka natukene finni hoiab.

Inhatus naritse-panemisele.

Palju on neid, kes teadwad, ja palju on ka, kes mitte ei tea, mis naritse-panemine tähendab, ning tahame siis sellepärast lühikest õpetust anda, et see iga looma pidajalle tuttawamaks saaks, sest naritse-panemise kasu on ütle mata suur, mis suurema jau haiguste juures määndamise teel suureks abiks on, ja sellepärast seda kasuga pruukida wõib.

Seda wõetakse järgmisel kombel ette: wõetakse üht linase riide äärt (otsegu rihma), mis weikese sõrme pikkune, ja ühe jala ehk poole kümnra pikkune on, määratakse seda keskpaigast tärpentiin-õli ehk wõiga, ning on see siis fissetõmbamiseks walmis. Selle järele lõigatakse terawa nuaga ülennise poole peale, kuhu naritsid tarwis panna on, üks tolli pikkune haaw, nahast läbi, ning tehakse arwata nelja ehk wiie tolli taha, alla poole, jälle ristati üht niisama sugust haawa. Siis wõetakse üht kepikest, mis sõrme jämedune, tehakse see siledaks, tema ots terawaks, weikest rakukest taha otsa, kelle külge niidiga walmis tehtud naritse (riide-ääre) ots saab siütud, pistetakse ülemisest august kepikefega naha alla sisse. otsekohe alumisest august wälja, tõmmatakse tokikest ühes naritsa otsaga läbi, nii et teine teiselt poolt wälja jääb. siutakse mõlemad naritse otsad kõwaste finni, et ta mitte millgi kombel iseenesest wälja ei saa tulema; teda ei pea mitte lühikeselt siutama, waid nii, et teda edasi tagasi liigutada

wõib. Kolme pääwa pärast, kui narits wagusi sees on olnud, tõmmatakse teda natukene edasi, et see koht, mis nüüd naha all oli, ning mädaga nüüd ka koos on, wälja saab paistma, ja uus naritse koht naha alla tuleb, mida nüüd peale selle iga pääw tarwis edasi liigutada on, ning kui mäda selle peal liig paksuks läheb, wõib wäljasolewat jagu pesta, et ta liikuda annab. 12—14 pääwa pärast wõib naritsjad päris wälja tõmmata, haaw peab aga külma weega puhast hoitud saama, mis siis iseenejest ära saab paranema. Wahete wahel, nimetatud paariteistkümmne pääwa sees, wõib, kui narits mädaga wäga paksuks läheb, uut naritsjat sisse tõmmata.

Naritse panemise tarwis wõib ka rauast niisugust nõnda nimetatud „naritse-nõela“ teha lasta, mis loperkune, poole tolli laiune, peitli sarnane, aga natukene nüridama otsaga, ning taga ühe augu ehk filmaga on, kelle sisse naritse ots pannakse. Haawad naha sisse wõiwad aga ka nõela korral kääride ehk nuuga sisse tehtud saada. Ka wõib riide-ääre asemel naritse-paelaks jõhwi ja raguskit kofku palmitseada.

Weresoone haawamine.

On loom ennast millgi kombel nii haawanud, et weri soonest wälja hakkab woolama, siis teadwad õpetatud arstid selle kinni-sulgumiseks mitu nõuu pruukida. Spetamata loomade pidajatele aga ei ole ühtegi paremat were kinni-sulgumise rohtu, kui poowist (muru-munast kogutud tolm). Igauks on seda wanaks läinud muru-muna näinud, mis üle muru ehk karjasmaa minnes jala alt katti läks ja tolm seest wälja kargas, ning tühi koor järele jäi.

Haawa peab läbiwaadetama, et were-soone auku teada saada. Peale selle peab kohe üht tükifest sellest tolmawast muru munast, mida apteegidest ka saada wõib, haawa peale litjutama. Si leita soone haawa aga mitte, siis peab kõik seda haawa sellega täita püüdma, et wahest siis ometigi mõni natukene sellest soone haawa ette läheks. On haaw jala ehk muu sarnase kohtade külges, siis

on seda tarwis kinni siduda, et siis poowist sellkombel haawa sees kinni seisab. On haaw aga niijuguse koha peal, kuhu mitte wõimalik sidet ümber panna ei ole, seal peab käega poowisti nii kaua kinni peetama, kuni weresoon kinni jääb. Poowisti jäetakse nii kaua haawa sisse, kuni mäda seda ise wälja ajab, mis umbes kolme päewa pärast sünnib. Saaks see ennemalt wäljawõetud, wõiks uus were=jooks ilmuda. On haaw kinni siutud, siis peab seda kuue tunni pärast jälle lahti peastetama, sest et selle litsumine palawust haawa sees sünnitaks ja palju paha taga järele wõiks tuua.

Täide ärähäwitamine.

Täid signewad enamaste nälginud ehk haiguste läbi kõhnaks jäänud loomadelle. Esiteks peab loomale head toitu muretsetama, muudu ei aita rohupruukimine mitte kauaks. Peale selle võib täide surmamiseks elawahõbe=salwi (unguentum neapolitanum) pruukida, mida natukene karwade peale määratakse, siis hõle=nuustifuga sisse õerutakse. Selle salwi pruukimise järele jääwad täid 12 tunni sees kõik äralõppema, ning on siis looma keha leige wee ja seebiga weel tarwis puhtaks pesta.

Abi kärblaste wastu.

Kärblasi, parmusi j. n. e. on mitmet feltsi, kellest mõned feltsid nii kihwtisid on, et, kui loom teda keelega lakkumise korral alla neelab, warsti surema saab. Loom on kurb, ei söö, kõrwad on kord kuunud, kord külmad, pea rippub maha poole, joonte peksmine lähed kord korralt rutemaks ja kõwemaks, loom wahib sagedaste taha poole, karwad lähewad püsti, ihu wäri seab, kehataõmbused tulewad nähtawalle, kuni surm looma elu lõpetab. Mõned loomad wiiskawad enda koha hakatusel maha ja ei tõusegi enam üles. Niipea kui neid märkisi näha, peab loomale koha iga poole

tunni järele pool toopi rööska piima sisse antama, kelle sisse kahe muna kollane on segatud, kelle läbi loom warsti abi saab.

Üleüldse wõetakse kärblaste kaitsemiseks 2 loodi kolokwinti ja 4 loodi maarjajääd, mida toobi wee sees keedetakse, jeda siis ühe pangi wee sekka segatakse, ja looma ühe wanniga, mida selle sisse kastetakse, üle õrutakse, enamaste niisugused kohad, kuhu kärbsed kõige rohkem aset wõtawad.

Abi kui lehmad piima kätte ei anna.

Sagedaste juhtub, et lehmadel häkitselt piim ära kaub, ja ühtegi haiguse märki näha ei ole. See tuleb raskest (halwast) seedmisest, mis paksuks ehk kofkukogunud wai ummistanud roojast mau sees ehk sooltes, ehk ka nende (looma) nõtrusest on tõusnud. Sellepärast antagu sarnasel korral lehmale kolm päewa järestikku, iga hommiku ja õhtu, iga kord 8 loodi klauber-soola, wee sees sulatatud, sisse. Peale selle aga antagu 10—12 päewa, hommiku ja õhtu järgmist rohku:

Wõta: raspeltatud pruuni tamme puu koort peeneks tõugatud kõõmlid, kumbagiist 12 loodi, peeneks tõugatud punast entsiani-juurt, 16 loodi. Sega kõik kofku ja jauta 24 jausse, mida igauht jagu korraga ja forteni weega sisse antakse.

Abi wenima piima wastu.

Du piim weniw, ja ei lähe mitte paksuks, ning kui wõi hea mauga ei ole, mis ka terwiselle kahjulik oleks, kes jeda pruugiks, niisugusel korral wõib ülemal nimetatud pulwrit, ehk ka üksi kõõmlid peeneks tehtud sisse anda.

Выдано
из Запасных
фондов БАН
СССР

Schnakenburgi kuluga **Cartus** on trükitud ja igas raamatupoes saada:

Produtohter.

Õpetus, kuida haigedega peab ümber käidama ja neile arsti abi puudusel tergitust tehtama.

Kirja pannud **Dr. F. A. Kreuzwald.**

Hind 80 kop.

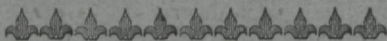
Täieline

Hobuse wanaduse tundmine.

Kuulsa loomade arsti

Dr. F. A. Günther'i õpetuse järele wälja annud **F. Liiv.**

Hind 12 kop.

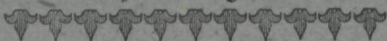

Esimene

Lojuse kaswataja ja rohitseja

ehk õpetus, kuida karjaloomode pidaja oma loomi kaswatama ja õpetatud arsti abi puudusel rohitsema peab.

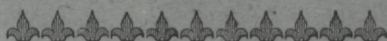
Wälja annud **F. Liiv.**

Hobuse rauutamise õpetus.

Õpetus tähele panemise wäärt seppadele, kes hobuseid rauutada tahawad, kui ka hobuste kaswatajatele ja pidajatele.

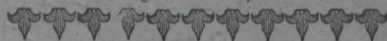
Kirja pannud **M. Treumann**, stud. zoom.
(Looma-tohtri ehk arsti-teaduste õppija.)

Maamõetmise juhatus.

Iga Gesti põllumehele kirja, pannud **F. Tülk.**

Hind 60 kop.

Esimene

Heinamaa tegija

ehk õpetus, kuida keige alama soodest kõige paremat heinamaad teha.

Keige kuulsama heinamaa meistri von Saint Paul'i wiisil.

Karja kaswatajate kasuks wälja annud **F. Liiv.**

Hind 12 kop.

Põllu wäetaja,

lühitejeks õpetuseks meie põllumeestele, kuida nad oma lauda-õnikut kaswataba, kõige kasulikumalt pruukida ja kunstõnikut valmistada wõiwad.

Wälja annud **Mabis Treumann.**

Hind 16 kop.

Sigade kaswatamine,

nuumamine ja

täielik rohitsemine.

Keige loomapidajate kasuks wälja annud **F. Liiv.**

Hind 16 kop.

Kasulikke

Kögi- ja majapidamise-ramat,

ledda wälja andnut on **Lilja Pand**, matele seadnud **F. Gelfeldt.**

Selle ramatu sees on üks täitsa kögi-seddel ja 1163 õppetused. — Teine trükk.

Hind 1 rbl. 20 kop.